

הידיים ידי זעירא והקול קול דיין – מדוע לא הופעלו 'האמצעים המיוחדים' ערב מלחמת יום הכיפורים

אדם רז

'אני כופר בסיסמה שקנתה לה אחיזה, בייחוד אחרי מלחמת יום-הכיפורים, כאילו הממשלה כולה נפלה לקונספציה [...] אינני משוכנע שהיתה קונספציה אחידה כזאת. היו דעות שונות', יגאל אלון¹

'הוליך שולל ביודעין, גם את הצבא וגם את הממשלה', צבי זמיר²

מבוא – זעירא מול זמיר

ביולי 2012 החליט יהודה וינשטיין, היועץ המשפטי לממשלה, שלא לחקור את אלי זעירא, ראש אמ"ן בעת מלחמת יום הכיפורים, באשמת חשיפת שמו של 'המלאך', הסוכן המצרי³ אשרף מרואן, שהיה חתנו של גמאל עבד אל נאצר ומקורבו של אנואר סאדאת. מרואן, כפי שידוע היום, ריגל לטובת ישראל בשנים שקדמו למלחמה ואחריה. לראשונה, בחשיפה בשנת 2002, העלה העיתונאי שלמה נקדימון את הדרישה לחקור את זעירא כאשם, אולם היועץ המשפטי לממשלה או אליקים רובינשטיין נענה לדרישת המוסד שלא להציב את הפרשה על סדר היום הציבורי, והעניין בה דעך. לקראת אוקטובר 2004 פנו צבי זמיר, תת-אלוף (בדימוס) עמוס גלבווע, בעבר ראש חטיבת המחקר באגף

* המחבר הוא תלמיד לתואר שלישי בחוג למדעי המדינה באוניברסיטת תל אביב.

1 מצוטט בתוך: חנוך ברטוב, דדו, א, מעריב, תל אביב 1978, עמ' 308.

2 זמיר מחווה את דעתו על זעירא בריאיון בטלוויזיה לזן מרגלית, ספטמבר 2004.

מצוטט בתוך: ידיעות אחרונות, 8.11.2007.

3 כל השנים השתמשו בספרות ובעיתונות בשלל שמות. למשל: 'המלאך', 'בבל', 'החבר של זמיר'.

מודיעין של צה"ל, ואלוף משנה (בדימוס) יוסי לנגוצקי מאגף מודיעין [אמ"ן] אל היועץ המשפטי לממשלה מני מזוז ודרשו לחקור את זעירא בחשד כי הוא האיש שהדליף לחוקר אהרן ברגמן את שמו של הסוכן, והביא לחשיפת 'המרגל הטוב ביותר למדינת ישראל [...] ואחד המוצלחים ביותר בהיסטוריה'⁴.

מאוקטובר 2004 עד יולי 2012 נבחנה הפרשה ונדונה בפני המשפטי, וגם זכתה להתעניינות רבה בתקשורת ובאקדמיה.⁵ בנובמבר 2007 דווח בהרחבה באמצעי התקשורת שפרקליטות המדינה שוקלת לפתוח בחקירה פלילית נגד זעירא,⁶ אולם הנושא נאליץ להמתין לתשובתו של היועץ המשפטי לממשלה ויינשטיין ב־2012. עם היוודע דבר ההחלטה אמר זמיר: 'הטיפול ב"קייס" הזה כפי שהוא התחיל ועד אתמול [כשהתקבלה ההחלטה שלא לפתוח בחקירה נגד זעירא] היה מבוסס על למשוך את העניין'.⁷ אף על פי שאני מקבל את דעתו של זמיר בעניין תפקידו של זעירא בחשיפת הסוכן, יש לציין תחילה כי פרשת הסוכן 'המלאך' נתונה במחלוקת, ובה שתי אסכולות עיקריות: מהאישים ששימשו במיני תפקידים באותם ימים ומהחוקרים שעוסקים בפרשה יש הטוענים שמרואן ריגל לטובת ישראל, ויש הטוענים שהיה סוכן כפול ולמעשה הוליך שולל את ישראל.⁸

הפרשה נחשבת שיאה של 'מלחמת הגנרלים' בין זעירא ובין זמיר, וגם עם חלוף השנים היא אינה דועכת.⁹ במאמר זה אעסוק בה בצמצום כדי להאיר את המחלוקת הפוליטית שפילגה את הצמרת הפוליטית באותם ימים. בחרתי

4 כך נכתב על כריכת ספרו של אורי בר־יוסף. אורי בר־יוסף, המלאך: אשרף מרואן, המוסד והפתעת מלחמת יום כיפור, כנרת, זמורה-ביתן, אור יהודה 2010.

5 על ניצני הדיון הציבורי ראו: 'מה אם מרואן יטען שהיה סוכן כפול?', יוסי מלמן, הארץ, 21.10.2004. במאמר מוזכרת רוב הספרות העוסקת בפרשה זו, ואולי אף כולה. מלבד ספרו זה של בר־יוסף ראו עמדה מנוגדת בספרו המדובר של יגאל קיפניס, 1973 הדרך למלחמה, דביר, אור יהודה 2012, עמ' 253-288. על ספרו של קיפניס ארחיב להלן.

6 ידיעות אחרונות, 8.11.2007. ככל מאמר מצוינים בהערה שם הכותב ושם המאמר כשיש לכך חשיבות.

7 ריאיון בחדשות ערוץ 22 עם צבי זמיר על הפרשה, 10.7.2012 (להלן: ריאיון, 10.7.2012).

8 על כך נרחיב בהמשך הדברים.

9 בין השניים היו כמה התנגשויות שנודעו בפומבי. מלבד אלו המוזכרות כאן, חשוב לציין את הפרשה מספטמבר-אוקטובר 1998; זעירא ציין כי בידי הקלטות של שניהם מתאמים עדויות לפני עדותם בוועדת אגרנט. רון בן־ישי פרסם את דבריו של זעירא בהרחבה. בתגובה אמר זמיר: 'זעירא משקר במצח נחושה' וכן אמר שלא ידע כי זעירא

לפתוח את המאמר בפרשה זו מכיוון שהיא כרוכה בפרשה אחרת שאינה זוכה לתשומת לב כה רבה, אולם יכולה ללמדנו הרבה יותר על הדינמיקה הפוליטית בימים שקדמו לפרוץ המלחמה – אי-הפעלתם של האמצעים המיוחדים, שהיו לדברי יודעי דבר 'פוליטת הביטוח הלאומית של ישראל'.¹⁰

בספטמבר 2004, כשנתיים לאחר שנחשף שמו של מרואן לציבור ושלוש שנים בערך לפני מותו בנפילה תמוהה ממרפסת דירתו בלונדון, התראיין זמיר (הממעט להתראיין) בתכנית 'מוסף המוספים' בהנחיית דן מרגלית, ובריאיון ציין מפורשות שזעירא הוא שחשף את מרואן ו'הוא צריך לעמוד לדין על זה שחשף מקורות'. עוד ציין זמיר שזעירא 'הוליך שולל בידועין גם את הצבא וגם את הממשלה', במנעו מהדרג המדיני והצבאי מידע שהיה יכול למנוע את פרוץ המלחמה.¹¹ לאמירתו של מרגלית כי הולכת שולל בידועים כמוה כבגידה השיב זמיר 'אני אמרתי פעם שזאת רשלנות?' ולא הוסיף. בתגובה הגיש זעירא תביעת דיבה נגד זמיר ב-19 באפריל 2005. השופט בדימוס תאודור אור פסק בפסק

הבוררות כי זעירא חשף את שמו של הסוכן לפני כמה עיתונאים.¹² רבות נכתב על אודות 'מלחמות הגנרלים' בין זעירא לזמיר, אך לא הוסבר מעולם מדוע טען זמיר שמעשיו של זעירא אינם רשלנות גרדא, כפי שנטען לרוב, אלא הולכת שולל בידועים. אפשר להניח שגם זמיר וגם ידידיו במערכת הפוליטית, במערכת הביטחונית ובמערכת האקדמית לא היו מעוניינים לפתח

מקליט אותו ('עבדו עלינו', ידיעות אחרונות, 29.9.1998). כנראה בעקבות פרסום הפרשה וניסיון הגישור בין זעירא ובין זמיר הביא רמי טל בידיעות אחרונות את תמליל ההקלטה שהקליט זעירא בסתר, וממנה התברר שזעירא וצבי זמיר 'לא תיאמו ביניהם את עדויותיהם', ראו 'בעניין זה אנחנו צריכים לקבוע איזשהו קו', ידיעות אחרונות, 23.10.1998. יש בכך כדי להעיד על זעירא ועל אמינותו.

10 אינני יודע מי טבע את הביטוי לראשונה, אולם הוא מצוי בספרות בשפע וכבר נמצא בדו"ח ועדת אגרנט.

11 על כך ראו: ידיעות אחרונות, 8.11.2007, וגם שני מאמרים שלי בתוך: הדף הירוק (עיתון התנועה הקיבוצית) שמובא בהם תמלול הדברים וניכרת רוחם, '... ולכן לא היה מחדל', 12.7.2007 ו'אני אמרתי פעם שזאת רשלנות?', 5.7.2007. עוד מאמר מפרי עטי: 'לקחי יום כיפור, להוליך שולל בידועין', מעריב, 27.9.2010.

12 על הפרשה ועל התגלגלותה ראו: ברי-יוסף, המלאך; קיפניס, עמ' 253-288; וצבי זמיר, בעיניים פקוחות, כנרת, זמורה-ביתן, אור יהודה 2010, עמ' 151-153. זמיר מצטט מפסק הבוררות: 'כבוד השופט אור קבע כי זעירא חשף לעיתונאים ולסופרים את זהותו של הסוכן [...] אור ציין כי לזעירא היה עניין לחשוף את זהות הסוכן כדי לנסות ולבסס את התיאוריה שלו שהסוכן היה סוכן כפול שעבר עבור מצרים, ובאמצעות תיאוריה זו להטיל חלק מהאחריות למחדלי יום הכיפורים על המוסד שגייס את הסוכן'. זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 153.

נקודה זו ולהסבירה, שכן היא חושפת טפח מאופייה של מערכת היחסים הפוליטית. למעשה, הדיון הציבורי והמשפטי על זהותו ועל מניעיו של זעירא העמיד בצל את פרשת האמצעים המיוחדים והביא את הדיון לידי כך שחוקרים וכותבים הכותבים 'מטעם' צד מסוים יוכלו לעשות בעובדות כרצונם. קודם כול יש לדון בקביעתו של זמיר שזעירא 'הוליך שולל ביודעין' ובעקבותיה ההיסטוריים של הולכת שולל זו בספרות שנכתבה על אודות המלחמה; לאחר מכן יש לעמוד על משמעותה הפוליטית. לפיכך חילקתי את המאמר לשני חלקים: בחלק הראשון מובא החומר הגלוי והידוע לי על פרשת האמצעים המיוחדים. אין בחלק זה פרשנות, והוא אינו מציג תזה; תכליתו לסכם את כל מה שנחשף עד היום בפרשת האמצעים המיוחדים. החלק השני מיוחד לניתוח ההיסטורי של ההפתעה במלחמת יום הכיפורים. היתרון בחלוקה זו הוא בכך שהחלק הראשון אינו מכיל פרשנות, וככזה כוונתו לסכם את מצב העניינים במחקר עד עתה. ובחלק השני של המאמר אפשר להתדיין ולהתווכח על הפרשנות המוצגת.

א. אי-הפעלת האמצעים המיוחדים וביטוייה בספרות ובעמדותיהם של הנוגעים לדבר

כבר כמה שנים מקצת המאמרים והספרים המתפרסמים בספרות על הימים שקדמו למלחמת יום הכיפורים מאמצים תזה חדשה, שטרם הוצגה, שלפיה האמצעים המיוחדים הופעלו בהוראת הרמטכ"ל דדו בשבוע שלפני המלחמה. כפי שאנסה להוכיח בעמודים הבאים, אין ולו עובדה אחת המעידה שהאמצעים האלה הופעלו, חוץ מעדותו של זעירא עצמו (ולמעשה גם הוא הודה בעדותו לפני ועדת אגרנט שלא הפעיל את האמצעים). ואף כי אין עדויות כלל, בשנים האחרונות פורסמו כמה מחקרים הבאים ללמד את הקורא כי האמצעים אכן הופעלו. כך למעשה החוקרים יוצרים היסטוריה חדשה למלחמת יום הכיפורים. מטרתי בחלקו הראשון של המאמר היא להציג את מכלול העדויות הנוגעות לאי-הפעלת האמצעים המיוחדים. לשמחתי, ארכיון צה"ל התיר לאחרונה את עיון הציבור בפרוטוקולים נוספים ששימשו את ועדת אגרנט, ואלה חיזקו וחידדו את הטענות המועלות בחלק זה של המאמר.¹³

13 המאמר נכתב בסוף 2012 ונערך באמצע 2013. מארכיון צה"ל נאמר לי שבאוקטובר 2013 עומדים להתפרסם עוד חומרים הנוגעים לסוגיית האמצעים המיוחדים. אלו כמובן אינם נכללים במאמר זה.

מהם האמצעים המיוחדים? עדיין לא השיב שום גוף רשמי לשאלה זו, ומהותם, לדברי החוקר בר-יוסף, 'נותרה סודית עד היום'. אולם ככל שאפשר ללמוד משפורסם בעיתונות המקומית, בפרסומים זרים ובספרות המחקר, מדובר במכשירי האזנה מתוחכמים הפועלים באמצעות סוללות ושהוצמדו למסעפי טלפון ומברקים ליד קהיר. מכשירי האזנה אלו היו כה רגישים ומתוחכמים עד כי אפשרו גם האזנה לשיחות במכשירי הטלפון והטֶלֶקס (מכשיר חשמלי להעברת ידיעות כתובות) שמוקמו בחדרים בקהיר ובסביבתה. חסרונם העיקרי של מכשירי ההאזנה היה שהפעלתם דרשה החלפת סוללות בתוך שטח אויב, וייתכן שהיתה מביאה לגילויים ול'שרפתם' בתוך זמן-מה.¹⁴ ככל הנראה, סירת מטכ"ל היתה אמונה על הפעלתם, על החלפת הסוללות.¹⁵

לנגד עיניו של כל חוקר העוסק בתקופה זו עומדות שלוש שאלות מרכזיות העוסקות באמצעים המיוחדים:

- א. האם הופעלו האמצעים המיוחדים כדי לשאוב מודיעין? ואם כן – מתי?
- ב. האם שיקר אלי זעירא לממונים עליו, הרמטכ"ל דוד אלעזר, שר הביטחון משה דיין ואחרים, כאשר הניח להם להבין שהאמצעים המיוחדים פועלים כשורה?
- ג. האם היה סיכוי שהאמצעים המיוחדים יספקו התרעה שיכלה למנוע את הפתעת המלחמה?

ועדת אגרנט היתה הראשונה לעסוק ב'אי-נקיטת אמצעים על-ידי אמ"ן', וזאת היתה הכותרת של אחד הפרקים בדוח שלה.¹⁶ כבר ברוח הלא מסווג שפורסם ב-1975 נקבע: 'נזהר ראש אמ"ן זהירות מופרזת בנסיבות לנקוט אמצעים נוספים, שעמדו לרשותו ושהיו עשויים לגלות מידע משלים חשוב'.¹⁷ הוועדה

14 בר-יוסף, המלאך, עמ' 235.

15 כך אפשר ללמוד מן הספר: משה זונדר, סירת מטכ"ל, כתר, ירושלים 2000; וגם מריאיון ארוך עם המפקד יוסי ג'ינו מסיירת מטכ"ל, 'הנועז בעורף האויב', הארץ, 28.2.2006.

16 ועדת החקירה – דין וחשבון חלקי נוסף, השלמות והנמקות לדוח החלקי מיום ט' בניסן תשל"ד (1.4.1974), כרך ראשון, ירושלים, עמ' 142. ארכיון צה"ל (להלן: דין וחשבון חלקי נוסף). הדוח הזה ונוספים הותרו לפרסום לאחרונה, וכן גם פרוטוקולים ששימשו את הכנת דוחות הוועדה. על ההיסטוריה של שחרור הדוחות וכתבתם ראו אתר ארכיון צה"ל: http://www.archives.mod.gov.il/pages/Exhibitions/agnarat/agnarat_commission.asp (2.7.2013).

17 דו"ח ועדת אגרנט: ועדת החקירה, מלחמת יום הכיפורים, עם עובד, תל אביב 1975, עמ' 20.

קבעה, בלי לפרט מהם אמצעים אלו, שזעירא ראה בהם ביטוח משנה. לפי מסמכים שהתיר לאחרונה ארכיון צה"ל לעיון הציבור, הוועדה לא פירטה את סיבותיו של ראש אמ"ן לאי-הפעלתם ואת ההנמקות שמסר למקבלי ההחלטות.¹⁸ הוועדה הסתפקה בפרק המסקנות בקביעה כי בנוגע 'להחלטה אופרטיבית חשובה ביותר' שקיבל זעירא על דעת עצמו, 'הובאו הממונים עליו לידי טעות בחשבם שהענין הנדון נלקח בחשבון בהערכתיו של ראש אמ"ן'.¹⁹ אם כן, מהי אותה טעות שהוועדה מציינת?

חנוך ברטוב, הביוגרף של דדו, מעיד שהרמטכ"ל היה משוכנע עד פרוץ המלחמה ואף זמן-מה אחריה שזעירא הפעיל את האמצעים המיוחדים, שכן הוא היה הסמכות הבלעדית להפעלתם.²⁰ יואל בן-פורת, מפקד יחידת ההרתעה המרכזית של אמ"ן, סיפר על שיחה שניהל עם דדו: 'פעמיים שאל את ראש אמ"ן בין אחד לשישה באוקטובר האם מנצלים את כל המקורות וראש אמ"ן אמר לו שאכן כן'.²¹ דבריו של דדו נתמכים בעדותו של מנחם דיגלי, ראש מחלקת איסוף באותה תקופה, המעיד כי דדו אמר לו לאחר המלחמה: 'כששאלתי את אלי [זעירא] האם כשהוא אומר 'סבירות נמוכה' הוא מסתמך גם על המקורות האלו [האמצעים המיוחדים], הוא השיב לי בחיוב'.²²

לימים הסביר דדו: 'המידע הכוזב שקיבלתי על הפעלת האמצעים בלבד אותי עוד יותר – כיוון שידעתי את יכולתם; ואם אין מהם מידע על מלחמה, סימן שהכול בסדר. עתה ברור לי, שלא אמרו לי אמת'.²³ כוונתו של דדו היא שידע כי ביכולתם של האמצעים המיוחדים להצביע על השעה המדויקת של פתיחת המלחמה. בדיון אצל שר הביטחון ב-5 באוקטובר שאל דיין את זעירא אם 'בכל ה"טראפיק' [תעבורת התקשורת] של הקוים במצרים אין דבר מיוחד' וזעירא ענה: 'שקט לגמרי'. במקרה הטוב זאת היתה חצי אמת, ובמקרה הרע – שקר מוחלט'.²⁴

18 שם, עמ' 142.

19 שם, עמ' 34.

20 שם.

21 יואל בן פורת, נעילה, עידנים וידיעות אחרונות, ירושלים 1991, עמ' 103.

22 מתוך תחקיר של אלכס פישמן על זעירא: 'עד היום הוא לא מאמין שפרצה מלחמה', ידיעות אחרונות, 24.9.1993.

23 בן פורת, נעילה, עמ' 103.

24 'חצי אמת' מכיוון שהאמצעים לא הופעלו, ולפיכך זעירא אמר אמת כשקבע 'שקט לגמרי'. עם זאת, אריה בראון, שלישי ומזכירו הצבאי של דיין, כתב בספרו: 'דיין שאל אותו האם הופעלו כל האמצעים שלרשותו והאם הערכתו מבוססת עליהם' וזעירא 'השיב בחיוב, והסתבר שלא דייק', כלומר שיקר. אריה בראון, משה דיין במלחמת יום הכיפורים, עידנים וידיעות אחרונות, תל אביב 1992, עמ' 59.

למעשה, יותר משבוע ימים התנהל ויכוח סוער בצמרת אמ"ן בשאלה אם להפעיל את האמצעים המיוחדים.²⁵

בן-פורת ודיגלי, בכירים באמ"ן, דרשו בתוקף להפעיל את האמצעים המיוחדים, שהושבתו לאחר שהופעלו לזמן קצר בעת כוננות 'כחול-לבן' (הכוננות היתה הכנה של ישראל למלחמה במאי 1973 בעקבות התרגיל של המצרים 'תחריר 23'). בימים שקדמו לפרוץ המלחמה סירב זעירא להפעילם, ולא סיפר זאת לממונים עליו.²⁶ במשך השנים נוספו עוד ועוד עדויות לפרשת הפעלת האמצעים המיוחדים. אורי נעמן, אז קצין מודיעין צעיר במחלקת איסוף באמ"ן, סיפר לאחרונה שלא היה יכול לשאת את אי-העשייה של אמ"ן באי-הפעלת כמה 'יכולות איסופיות שנועדו לספק הבהרות על הנעשה בתוך המערכת הצבאית המצרית'. כשתהה בקול רם מדוע ה'שלייקס' (כך נקראו האמצעים המיוחדים בפי אנשי אמ"ן) אינם מופעלים נאמר לו: 'אלי זעירא לקח לעצמו את סמכות ההפעלה מידיי של דיגלי'. לכך ענה דיגלי: 'אתם לא מבינים, אלי זעירא לא נותן לי. אתם לא יודעים עם מה יש לי עסק'. 'תפסיקו להיות פאניקיסטים [מלשון 'פניקה'], לא קורה שום דבר ואני אחליט מתי צריך להפעיל את היכולות', קבע זעירא.²⁷

ב-1993 פרסם זעירא את ספרו מיתוס מול מציאות. הספר זכה לסיקור בתקשורת, כמדומני, יותר מכל ספר אחר, ובעקבות פרסומו היתה אט-אט עובדת התנגדותו להפעלת האמצעים המיוחדים בבחינת פרשנות ולא עובדה שזכתה לתמיכתה של ועדת אגרנט. כידוע, זעירא יצא בשצף קצף נגד ועדה זו, וכמוהו גם מי שרואים בו קרבן של המלחמה.²⁸ תשובתם של זעירא ושל החוקרים המקבלים את גרסתו לשאלה על הפעלת האמצעים היא 'חד משמעית: האמצעים הופעלו והמידע שהתקבל מהם לא היה שונה מהתמונה שהייתה ידועה למודיעין'.²⁹ קיפניס, המצוטט במובאה זו, אף מקבל את טענת זעירא

25 אורי בר-יוסף, הצופה שנרדם: הפתעת יום הכיפורים ומקורותיה, זמורה-ביתן, לוד 2001, עמ' 302-303.

26 שם.

27 אורי נעמן, 'אחד שידע', מבט מל"מ, 61 (אוקטובר 2011), עמ' 27-28. ראו תיאור דומה של דיגלי בתוך: פישמן, 'עד היום' (לעיל הערה 23).

28 אלי זעירא, מיתוס מול מציאות, ידיעות אחרונות, תל אביב 1993. מהדורה שנייה של הספר ראתה אור בשנת 2004. מוסף ערב ראש השנה תשנ"ד של ידיעות אחרונות ייחד לא פחות מעשרים עמודים (!) ל'אלי זעירא מדבר' (ככותרת המוסף) ופרסם חלקים נרחבים מהספר.

29 קיפניס, 1973, עמ' 32.

שהפעלתם לא היתה בעלת משמעות מכיוון שרק ברגע האמת קיבלו הטייסיים המצרים הוראה שהתרגיל 'תחריר 41' יהפוך למלחמה; לפיכך בהאזנה מקדימה לתקשורת לא היתה מתגלה מאומה.³⁰ בעת כוננות 'כחול-לבן' טען זעירא – בצדק, לדעתי – שמלחמה לא תפרוץ. את הטענה הזאת הוא ביסס על המידע שסיפקו האמצעים. אם כן, עולה השאלה בדבר מהימנות הטענה; הרי אם סיפקו האמצעים את העדות לכך שלא תהיה מלחמה במאי, סביר שיכלו לספק עדות לכך שמצרים מתכוונת לצאת למלחמה באוקטובר. מדברי זעירא מתקבל הרושם שמדובר במכשיר האזנה סתמי שקל להערים עליו, ולא במערך שלם של אמצעי איסוף מידע סודיים המכונים 'אמצעים מיוחדים'. יוסי לנגוצקי, מפקד היחידה האחראית להפעלתם, ציין לפניי כמה פעמים, בלי לפרט את תכונותיהם של האמצעים המיוחדים כי זוהי מערכת איסוף מודיעין מורכבת ומתקדמת שלא קל להתל בה. דבריו של זעירא מטעים אפוא.³¹

קיפניס עוסק בספרו בפרשה חשובה זו, ולמרכה ההפתעה, שלא כנהוג במחקר אקדמי, הוא אינו מציג את מקורותיו. לדוגמה, קיפניס קיבל את גרסת זעירא שהאמצעים המיוחדים אכן הופעלו, וכתב: 'כך עולה גם מעדויות נוספות'. אף שהספר גדוש הערות שוליים, אין זכר ל'עדויות נוספות' התומכות בגרסתו של זעירא.³² על אודות הדיון שהוזכר לעיל ביום שישי 5 באוקטובר, ובו נשאל זעירא אם האמצעים הופעלו, בהמשך הספר נכתב: 'אמצעים אלה שלעת כזו נועדו, הופעלו ואף פעלו בעת הדיון'.³³ גם במקרה זה לא מצוין המקור של קיפניס לקביעה זו, אולם בהערת השוליים כתוב: 'האישור ניתן בשיחת טלפון עם אל"מ יואל בן פורת'. קורא שאיננו בקיא בפרטים נשאר בערפל או מקבל את גרסת קיפניס-זעירא. הרוב המוחלט של הקוראים אינם יכולים לדעת באיזו שיחת טלפון מדובר, והם נאלצים לדלג על שיחת טלפון שנערכה, לפי עדותו של זעירא, בינו ובין בן-פורת. לשיחת טלפון זו נגיע מיד.

30 שם. קיפניס מסתמך בעמ' 32 בספרו על דבריו של זעירא בתוך: הנ"ל, מיתוס מול מציאות (מהדורת 2004), עמ' 145.

31 תימוכין בעקיפין לאיכות המבצעית של האמצעים המיוחדים ימצא הקורא, בין שאר העדויות הפזורות בחלק הנוכחי של מאמרנו, בעובדה שעל הקמת היחידה ועל פיקודה קיבל לנגוצקי את פרס ביטחון ישראל.

32 קיפניס גם לא גילה רציפות רבה בטיעונו. הוא קיבל את הערכתו של זעירא שהפעלת האמצעים לא היתה מועילה מהסיבות שציינו, ובמקום אחר בספרו כתב שב-4 באוקטובר 'ביום שבו נמסרה הידיעה למפקדי החטיבות בצבא המצרי, נמסרה גם לסובייטים הידיעה על מלחמה שתפתח יומיים מאוחר יותר'. שם, עמ' 183. קיפניס כמובן חושב שהידיעה הועברה לא על ידי יוני דואר.

33 שם, עמ' 221.

קיפניס מציין כי טענתו של בר־יוסף שזעירא שיקר לממונים עליו איננה מבוססת וכי 'אפשר שביורר נושא זה יביא גם לביטול טענה זו' ואינו מתייחס לעדויות הרבות העומדות לעיון הציבור בפרשה.³⁴ קיפניס כותב שלאחר פינוי משפחות היועצים הסובייטים ממצרים (ידיעות על כך הגיעו לאמ"ן ב־4 באוקטובר כבר בשעות אחר הצהריים) אישר זעירא להפעיל את האמצעים,

ההנחייה בוצעה במהירות והחל משעה 1:45 הם פעלו. בשעה 14:00 שלח האדם שהפעילם מברק אל מנחם דיגלי, רמ"ח איסוף באמ"ן, ובו דיווח על כך, וכן דיווח מפורט על הקווים שלהם בוצעה האזנה ועל הדיווחים המועטים וחסרי המשמעות שנקלטו [ההדגשה שלי].³⁵

גם כאן אין כל ציון מקור לקביעה, מלבד הפניה למאמרו של יוסי לנגוצקי שהוזכר לעיל. קיפניס מוסיף שלנגוצקי 'העיד שמפקדו יואל בן־פורת הורה לו להפעילם לניסיון בלבד' ותוהה שמא 'אפשר שלנגוצקי לא היה מודע לכך שהם פעלו למעלה מעשר שעות',³⁶ כלומר האמצעים הופעלו לא ל'ניסיון' ולבדיקה אלא לשם הפקת מידע יותר מעשר שעות ובלא ידיעת המפקד האחראי להפעלתם. קיפניס אינו מציין מהו המקור לגילוי חשוב זה, המנוגד למידע שמצוי בידי החוקרים שעוסקים במלחמת יום הכיפורים. עם זאת, מאחר שהמקור היחיד שקיפניס מפנה אליו לתימוכין הוא מאמרו של לנגוצקי בהארץ, נתעכב עליו גם אנו.

לדברי בר־יוסף, זעירא טען בכמה מקומות: 'נתתי הוראה להפעיל את האמצעים ארבעים שעות לפני פרוץ המלחמה [קרי, ביום חמישי ב־22:00],³⁷ אולם לזעירא לא היו שום הוכחות לכך, וגם אם היו הוא בחר לא לחשוף אותן. קיפניס הופך את דברי זעירא לעובדה, ואינו מספר לקוראיו שיש מחלוקת גדולה בעניין זה. כפי שראינו, הוא אינו מפנה את קוראיו למקורות התומכים בגילוי. וכשהוא בכל זאת בוחר להפנות למקור כלשהו, הוא מפנה את הקורא למאמר של לנגוצקי ומציין תאריך לא נכון, כך הקורא הסקרן אבוד בחיפושו את המאמר.

במשך השנים לא הרבה לנגוצקי, כמו זמיר ואחרים, להתראיין על תפקידו בימים שקדמו למלחמה. ספרם של ארבל ונאמן שיגיון ללא כיפורים, המציג

34 שם, עמ' 347.

35 שם, עמ' 221.

36 שם, עמ' 347.

37 שם.

עמדה המנוגדת לשלו ומקבל את עמדת זעירא, וכן ריבוי הופעותיו של זעירא לפני קהלים שונים ומגוונים, שהוא משכתב בהן את ההיסטוריה בנוגע לאחריותו האישית לאחר המחדלים החמורים ערב המלחמה, הביאו אותו, לדבריו, לכתוב מאמר הנקרא 'האמת על "האמצעים המיוחדים"'.³⁸ דדו ודיין, כותב לנגוצקי, 'היו סמוכים ובטוחים ש"האמצעים" פועלים, ומכיוון שאינם מביאים מידע הרתעתי, הניחו שאין מלחמה בפתח. רק לאחר המלחמה נודע להם ש"האמצעים" לא הניבו מידע הרתעתי, מכיוון שבהוראת זעירא הם כלל לא הופעלו'.³⁹ לנגוצקי עוסק בטענה המובאת בשיגיון ללא כיפורים כי זעירא אכן הורה להפעיל את האמצעים כארבעים שעות לפני פרוץ המלחמה ולפיכך לא שיקר כשנתן להבין כי האמצעים לא רק מופעלים אלא גם אינם נותנים אינדיקציות (בתחילת המאמר כיניתי זאת 'חצי אמת').⁴⁰

ככל הנראה הסתמכו מחברי הספר בין היתר על דבריו של אמיר אורן – שמקבל את גרסתו של זעירא עד היום – במאמרו 'צלב המלחמה של אלי זעירא'.⁴¹ על שני הטקסטים האלה ארחיב בהמשך הדברים. לנגוצקי כותב:

מעבודתי המשותפת עם רמ"ח איסוף אז, אל"מ מנחם דיגלי ז"ל, ועם תא"ל יואל בן פורת [שבניתיים נפטר], ידוע לי היטב כי בשבוע שלפני המלחמה פנה כל אחד מהם אל זעירא בבקשה לקבלת היתר להפעלת 'האמצעים המיוחדים'. פניותיהם, בדומה לבקשות דומות של גורמים במחלקת מחקר של אמ"ן, נענו בשלילה. [...] כמפקד היחידה שהייתה אחראית באותה עת להפעלתם של 'האמצעים המיוחדים' הריני להעיד כי ההיתר שנתן זעירא לבן-פורת, מי שהיה האחראי למעטפת הפעלתם של האמצעים, ארבעים שעות לפני פרוץ המלחמה, היה לביצוע בדיקה טכנית בלבד ('ניסוי כלים') תוך דרישה כי בן-פורת ידווח לו על סגירתם לא יאוחר משעה שש בבוקר ביום שישי, 5 באוקטובר. הוראה זו, שהועברה אלי, בוצעה ככתבה

38 יוסי לנגוצקי, 'האמת על האמצעים המיוחדים', הארץ, 20.12.2005. זהו התאריך הנכון של המאמר, ולא 19.12.2005, כפי שכתוב.

39 שם.

40 דוד ארבל ואורי נאמן, שיגיון ללא כיפורים: ההפתעה שלא הייתה והאסטרטגיה שכשלה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2005, עמ' 12. המחברים היו אנשי קהילת המודיעין הישראלית. נאמן היה, בין יתר תפקידיו, ראש אגף המחקר של המוסד, כפי שכתוב על כריכת הספר, והדבר מקנה לספר סמכותיות כלשהי בעיני הקורא. ראו גם ריאיון עם המחברים על הספר בתוך: "ההימור הנורא של דיין וגולדה", ידיעות אחרונות, 12.10.2005.

41 אמיר אורן, 'צלב המלחמה של אלי זעירא', הארץ, 26.9.2003.

וכלשונה ובן-פורת אכן התקשר לזעירא לביתו לפני שש בבוקר ודיווח לו כי 'האמצעים' נסגרו כפקודתו. בתוקף תפקידי אז ידוע לי כי 'האור הירוק' להפעלה מבצעית של 'האמצעים המיוחדים' ניתן רק בבוקר יום הכיפורים, שעות ספורות לפני שפרצה המלחמה.⁴²

מדברים אלו עולה שקיפנים, ארבל ונאמן אינם מצליחים לעמוד על ההבדל בין הפעלת האמצעים לשם בדיקת תקינותם הטכנית ובין הפעלתם המבצעית. בפועל, יש הבדל של ממש בין השתיים, וזה אינו טכנולוגי בלבד. את המידע שהאמצעים מספקים יש לעבד, לתרגם וכדומה, ולשם כך נדרש כוח אדם, ואין זה הגיוני שלנגוצקי, מפקד היחידה, לא ידע על הפעלת היחידה שהקים. אין ויכוח על כך שזעירא הורה על הפעלת האמצעים לצורך בדיקת תקינותם בלילה שבין 4 ל-5 באוקטובר, אולם הוא דרש מבן-פורת לאשר לו עד 6 בבוקר שהאמצעים נסגרו. חשוב להדגיש שמבדיקת תקינותם אי אפשר לדעת אילו שיחות ואיזה מידע עברו בתוכם – אלא אך ורק מהפעלתם המבצעית לצורך קבלת מודיעין, לרבות פיענוח המידע שנקלט באמצעותם. עדות נוספת לכך שהאמצעים לא הופעלו מבצעית ב-5 באוקטובר מצויה בספרו של אלוף במילואים אביעזר (אבי) יערי, ראש ענף באמ"ן מחקר:

בישיבת הערכה אצל ראש אמ"ן, דנו באמצעים שיש להפעיל לקראת יום כיפור כדי למצות את המודיעין הדרוש לנו. נטען שם, כי מאחר שאין ידיעות הסותרות את הערכת המודיעין שלא עומדת לפרוץ מלחמה, אין צורך להפעיל במצרים אמצעי מודיעין נוספים, אפשר להסתפק בקיימים [...] אני טענתי, שלמרות הכול אני מודאג, ממילא קוראים לי אלארמיסט (מלשון Alarm).⁴³

העדות של יערי אמינה במיוחד מכיוון שתחום אחריותו באמ"ן היה החזית הסורית, ולא המצרית, והוא לא היה מעורב בדיונים ובוויכוחים על הפעלת האמצעים.⁴⁴ ארבל ונאמן מקבלים את גרסת זעירא בנוגע להפעלת האמצעים, הם מסתמכים על כינוס של 'העמותה למורשת מודיעין' שנערך במלאות שלושים

42 לנגוצקי, 'האמת על האמצעים המיוחדים' (לעיל הערה 39).

43 אביעזר יערי, בדרך למרחביה – חייו של איש מודיעין ישראלי, כנרת זמורה-ביתן, אור יהודה 2003 עמ' 176-177. מצוין שזעירא התנגד להפעלת האמצעים. על יערי אפשר ללמוד מריאיון מפורט במעריב, 'הוא ידע שהמלחמה בפתח, אבל איש לא הקשיב', 20.9.2010.

44 כך אמר לי יערי עצמו בשיחת טלפון ב-30.10.2012.

שנה למלחמה. בכינוס 'הציג זעירא את גרסתו לפיה אמצעים אלה הופעלו בהתאם לבקשה שהופנתה אליו 40 שעות לפני המלחמה', בן-פורת הפעילם, 'אולם לא היה בהם כרי להאיר את המתרחש'. לדבריהם, זעירא ציין לפני הנוכחים שבידיו פרוטוקולים 'המאשרים את גרסתו ובן-פורת, שנכח בכינוס, אישר את דבריו' (ההדגשה שלי).⁴⁵ אורן מציג דברים דומים וכותב שבן-פורת סיפר 'בשיחה מוקלטת' בין בן-פורת לקצין באמ"ן כי זעירא אישר לו להפעיל את האמצעים לקראת סוף השבוע. אורן לא ציין היכן אפשר למצוא 'שיחה מוקלטת'.⁴⁶ מחברי שיגיון ללא כיפורים לא נכחו בכינוס שציינו, שכן הם מפנים למאמר מהעיתון שמדווח על הכינוס.⁴⁷ עם זאת, לנגוצקי השתתף בכינוס, והוא מספר: 'עובדתית, הדברים הללו אינם נכונים', ועל קביעת המחברים שבן-פורת, אשר ישב ליד לנגוצקי בכינוס, אישר בכינוס את דבריו של זעירא אמר שהם 'דברי איוולת'.⁴⁸

מכיוון שארבל ונאמן, וגם קיפניס בדרכו, טענו כי האמצעים הופעלו בהסתמך על ידיעה בעיתון המדווחת על הכינוס, ראוי להביא את דברי לנגוצקי בכינוס כלשונם:⁴⁹ 'הנני מעיד כי מקורות אלה לא הופעלו, מבצעית, אלא בבוקר יום שבת, 6 באוקטובר 1973 [...] שעות ספורות בלבד טרם פרוץ המלחמה, ולאחר שכבר התקבלה על כך ההתרעה [של מרוואן] מהמוסד'. ואשר לטענת זעירא שאמצעים אלו לא היו בעלי משמעות אמר לנגוצקי:

קברניטי המדינה וצה"ל, כולל כל רואשין אמ"ן לדורותיהם, לרבות האלוף זעירא, הגדירו את הפוטנציאל הגלום באמצעים, על סמך ניסיונם המצטבר אתם, כ"פוליסת הביטוח הלאומית של ישראל" ולא בכדי. אני מעיד בזאת, כי זעירא שמר (ובצדק) על אמצעים אלה כעל בכת-עינו וגם בכך יש להעיד כי הניסיון החדש להמעיט בחשיבותם של ה'אמצעים המיוחדים' [...] הוא אבסורדי ושקרי.⁵⁰

45 ארבל ונאמן, שיגיון ללא כיפורים, עמ' 212, 289.

46 הארץ, 26.9.2003.

47 ארבל ונאמן, שיגיון ללא כיפורים, עמ' 289. הם מסתמכים על מאמר שפורסם במעריב (21.10.2003) המדווח על הכינוס.

48 לנגוצקי, 'האמת על "האמצעים המיוחדים"' (לעיל הערה 39).

49 חלקים מדבריו של יוסי לנגוצקי מובאים בעריכה קלה בכותרת 'האם הופעלו "המקורות המיוחדים"', ידיעות אחרונות, 24.10.2003.

50 לנגוצקי העמיד לרשותי את הדברים שנשא בכינוס.

לנגוצקי הדגיש במאמרו שהיה בכוחם של המקורות הללו כדי להביא להתערערות תקופתה של הקונספציה⁵¹ מכיוון שיכלו לתת אינדיקציה וראית על שעת פתיחת המלחמה. הוא סיים את דבריו בפנייה ישירה לזעירא,

חלפו יותר משנתיים מאז יצא ספרו של ד"ר בר-יוסף [הכוונה לצופה שנרדם, שפרשת אי-ההפעלה מוזכרת בו בקצרה], בו נטען כי שיקרת והטעית במודע את דייך ודרו – ואתה לא הרמת את הכפפה ולא תבעת אותו על הוצאת לשון הרע. השתיקה הרועמת שלך מלמדת, לכאורה, כי דבריו אמת הם.⁵²

בתגובה אמר זעירא: 'למיטב זכרוני, הפעלתי את "המקורות המיוחדים" 40 שעות לפני המלחמה, אבל אם יוסי [לנגוצקי] טוען שלא הפעלתי, איך אוכל להוכיח זאת הוכחה חותכת?' זעירא התייחס לתמלול שיחה שנמצא בידיו, ובו צויין שבן-פורת קיבל ממנו אישור להפעלת האמצעים כלילה של יום חמישי (5 באוקטובר), אולם זעירא מוסיף: 'הנושא מסווג ורגיש ולכן לא אוסיף פרטים';⁵³ ואכן, כפי שתיארתי, האמצעים הופעלו לצורך בדיקת תקינותם, ולא לצורך הפעלתם המבצעית, ואילו זעירא מנסה ליצור רושם כאילו הוא נתן הוראה להפעלתם המבצעית. ראינו שבן-פורת אמר על דבריו אלו שהם 'דברי איוולת'. זה המקום לנסות לתהות על אותו תמלול שיחה סודי שהטוענים כי האמצעים הופעלו נאחזים בו. ביוני 2013, זמן קצר לפני שפורסם מאמר זה, כתב אמיר אורן בהארץ:

לכן מגוחכת כל כך התעקשותם של אחרוני הנאמנים לדו"ח ועדת אגרנט, שנרתע מפגיעה בדרג המדיני וערף את הרמטכ"ל דוד אלעזר, ראש אמ"ן אלי זעירא, גורודיש ועוד קציני מודיעין, לסלף את חשיבותם היחסית של אמצעי ההאזנה לתקשורת המצרית. הטענה המופרכת היא שזעירא שיקר לדיין ולא אלעזר בבוקר של 5 באוקטובר, אז דיווח להם, בשעה עשר לערך, שהאמצעים – שהורדמו משיקולים מקצועיים של מערך האיסוף והושכמו רק בכוננות מלחמתית – מופעלים. הראיה הניצחת היא עדותו של יורם (דובי) דובינסקי, מפעיל האמצעים ביחידת האיסוף של אמ"ן בסיני, המתועדת גם במסמך ההפעלה. האמצעים פעלו בין אחת וחצי אחר חצות

51 לכן מסכים גם בר-יוסף. 'אי-הפעלת האמצעים גרמה לכך שהתערות מלחמה שניתן היה לקבלן, לא התקבלו'. בר-יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 33.

52 לנגוצקי, 'האם הופעלו "המקורות המיוחדים".'

53 שם. דברי התגובה של זעירא בכינוס מובאים בעיתון צמוד לדבריו של לנגוצקי.

לאחת עשרה, כובו לאחר שנקלטו בהם רק שיחות פרטיות ללא תוכן מתריע, ודיווח מסכם נשלח לגלילות ולתל אביב לאחר שלוש שעות נוספות.⁵⁴

אולם עדותו של דובינסקי היתה ידועה לחברי ועדת אגרנט, הם ידעו את שארון כוחר לא לציין — האמצעים לא הופעלו מבצעית, וזעירא נתן הוראה להפעילם לצורך בדיקת תקינותם ולדווח על סגירתם עד השעה 6:00. אמנם מפאת תקלה המשיך מתקן אחד לעבוד אחרי השעה 6:00 עד השעה 11:00, אולם הדבר אינו משנה במאומה את העובדות שהובאו.⁵⁵ עם פרסום ספרו של קיפניס בסתיו 2012 פורסמו בעיתונות היומית כמה מאמרים שעסקו במסקנותיו, ומקצתם שמו דגש על אי-הפעלת האמצעים.⁵⁶ במאמר 'היסטוריה סלקטיבית', העוסק בתזות המדיניות של קיפניס, כותב בריינסקי בקצרה על פרשת האמצעים המיוחדים וטוען שבכתיבתו של קיפניס יש 'הטיה ברורה' לטובת זעירא בטיפול בפרשה.⁵⁷ קיפניס עונה:

'האמצעים המיוחדים' פעלו בדיוק כפי שמפורט בספר. לא גרסת זעירא מבססת זאת, כשם שלא גרסת אל"מ (מיל') יוסי לנגוצקי, האחראי על הפעלת האמצעים המיוחדים, יכולה לשלול זאת. זכויותיו של לנגוצקי בפיתוח האמצעים לא ייגרעו גם אם מתברר שהם פעלו במשך זמן ארוך יותר ממה שהוא ידע. לנגוצקי לא היה מכותב לדיווח על מועד הפעלתם ועל משך הזמן שבו פעלו. גרסתו של לנגוצקי, גם אם היא נטענת מתוך שכנוע פנימי עמוק, אינה רלוונטית [הדגשות שלי].⁵⁸

עם זאת, קיפניס לא הביא שום עדות התומכת בקביעתו. הוא יוצר רושם שהפעלת האמצעים משולה ללחיצה על מתג של קומקום חשמלי, ואינה אופרציה הדורשת כוח אדם רב ומיומן. גם אם ניתן להתעלם ממכלול העדויות שהבאתי בעמודים האחרונים ולקבל את קביעתו של קיפניס שאכן זעירא הורה על הפעלת האמצעים בלי ידיעתו של לנגוצקי — עולות השאלות מי הפעיל את האמצעים ואיך; ומיהו אותו אדם, שקיפניס מזכיר, אשר העביר את המידע

54 הארץ, 21.6.2013.

55 ארון סירב, בנימוס, להעמיד את 'הראיה הניצחת' לרשות המחבר, אולם אותו דוח כבר עמד לרשות ועדת אגרנט.

56 זעירא אמר על ספרו של קיפניס שהוא דורש בחינה מחודשת של כל ההיסטוריה שקדמה למלחמה. הוא אמר זאת בריאיון במבט, בתכנית ששמה 'קונספציה צבאית ומחדל מדיני' בערוץ 11, 26.9.2012 (להלן: מבט).

57 אורי בריינסקי, 'היסטוריה סלקטיבית', הארץ, 17.10.2012.

58 יואל קיפניס, 'עוברים לכתובה מבוססת', הארץ, 23.10.2012.

כי האמצעים הופעלו ואינם נותנים שום אינדיקציות למלחמה; האם עדותו של דובינסקי מוכיחה לדעת אורן שהאמצעים הופעלו. לא דרוש ידע נרחב באיסוף מודיעין כדי לדעת כי את היחידה שהפעילה את האמצעים המיוחדים לא היה אפשר להפעיל בלי מפקדה ומקימה, כפי שקיפניס טוען. לנגוצקי, שלמאמרו בהארץ משנת 2005 התייחסתי בהרחבה קודם לכן, כתב לאחרונה מאמר נוסף המתייחס לקביעותיו של קיפניס. הוא סיפר לי שעשה זאת לאחר ששאל כמה פעמים את קיפניס איך הגיע למסקנות שבספרו. הוא גם ביקש מקיפניס עותק מהמסמך שביסס עליו את מסקנותיו כי זעירא אכן נתן הוראה להפעיל את האמצעים, ושאל מיהו אותו אדם באמ"ן שהודיע כי האמצעים הופעלו. משלא קיבל לנגוצקי תשובה לשאלות אלו הוא החליט לכתוב לעיתון הארץ:

קיפניס לא פנה אלי מעולם לברר דברים אלה, אף על פי שידע על האחריות שהייתה לי בתחום זה לפני מלחמת יום הכיפורים. הוא גם לא השיב לי על פניות בכתב, שבהן הצבעתי על הטעויות המופיעות בספרו. לפיכך, כמי שכיהן כמה שנים בתפקידי מפתח בתחום זה, כולל פיקוד על היחידה שהייתה אחראית להפעלת האמצעים המיוחדים לפני מלחמת יום הכיפורים – הריני רואה לעצמי חובה להעמיד על דיוקן את נושא הפעלת האמצעים המיוחדים טרם המלחמה.

אפשר להעריך שהמכתב שקיפניס מזכיר (בלא ציון מקור) הוא למעשה שכתוב של דברים שאמר לו זעירא, דברים המבוססים על דבריו בכינוס המודיעין שהוזכר, או גלגול כלשהו של עדות דובינסקי. לנגוצקי אמר על כך שזעירא סיפר:

יש בידי הקלטה של שיחה שקיים אחרי המלחמה עם בן-פורת, שבה מאשר בן-פורת כי אכן קיבל, 40 שעות לפני פרוץ המלחמה, הוראה להפעלת 'האמצעים'. אלא שכתשובתו השמיט זעירא את חלקה השני של ההוראה, שבה פקד על 'ניסוי כלים' בלבד, החייב להסתיים עד השעה שש בבוקר יום שישי, 5 באוקטובר [ההדגשה שלי].⁵⁹

נראה כי המכתב שקיפניס מתייחס אליו אינו קיים וכי הוא מסתמך בספרו על עדותו של זעירא.⁶⁰

59 יוסי לנגוצקי, 'האמת על "האמצעים המיוחדים"', הארץ, 10.11.2012.

60 מרדע קיפניס אינו מפנה למקורותיו (או למקורות אפשריים לטענת אי-ההפעלה)? קיפניס כתב שלספרם של ארבל ונאמן אין 'כל ביסוס עובדתי' (קיפניס, 1973, עמ' 144), ועל דברי זעירא בכינוס הצגתי את תגובת לנגוצקי, המפריכה את טיעוני ראש אמ"ן אז. הצגת עדויות אלו היתה דורשת התמודדות עם הטענות שהועלו נגדם.

אם כך, מדוע יש צורך בעדויות חשאיות ובמסמכים שאינם עומדים לרשות הציבור כשישנו דוח ועדת אגרנט שחקר את זעירא בפרשה זו? גם בלי להמתין לעדותו המלאה של זעירא, שארכיון זה"ל עתיד לפרסם באוקטובר 2013, אפשר להסתפק בשלב זה בפסקה מדבריו שהובאו בדוח החלקי ובהם הוא מאשר שהאמצעים לא הופעלו:

רוב שנותי בצה"ל אני לא הייתי קצין-מטה אלא מפקד ועד כמה שאפשר הטבע שלי אינו מוביל אותי להעביר אחריות כלפי מעלה. כי במין מהלך כזה כמו שאתה [...] מתאר [...] זה למעשה לבוא ולהגיד: יש פה מצב מסוכן, תחליט אתה. אז לא נטייתי לעשות את זה. אני בכלל דברים כאלה עושה לעתים מאוד מאוד רחוקות. דברים שהם בתחום אחריותי אני לא מביא למפקדים שמעלי בדרך-כלל, ואומר להם אמנם זאת אחריותי אבל אני מעביר את האחריות אליכם, תחליטו אתם.⁶¹

אם כן, שילוב של אי-דיוקים, כשלים טיעוניים וסתירות ולוגיות מלווה את הפרשנויות ואת העדויות על הפעלת האמצעים המיוחדים. למצדדים בגרסת זעירא אין ולו עדות אמינה אחת שהאמצעים אכן הופעלו, חוץ מעדותו של זעירא עצמו, ואילו לטוענים כי האמצעים לא הופעלו וכי זעירא 'הוליך שולל ביודעין' יש מידע רב ומועיל, למן קביעתה של ועדת אגרנט עד עדויותיהם של הדרג המדיני והצבאי. את טענתו של לנגוצקי ואת חוסר אמינותו של זעירא מחזק סיפורו של דיגלי; יום לפני עדותו בוועדת אגרנט הזמין אותו זעירא ללשכתו ושאל 'מה אתה הולך לומר?' כשענה דיגלי 'אתה יודע', והתכוון לאי-הפעלת האמצעים, אמר לו זעירא 'ומה אם אגיד להם שהוריתי לך לעשות [להפעיל אותם] ולא עשית?' דיגלי השיב 'אתה לא תעז'.⁶² הדברים מדברים בעד עצמם.

לדברי בר-יוסף, בשנת 1993 אישר אהוד ברק, שהיה רמטכ"ל אז, שעד 5 או 6 באוקטובר לא הופעלו האמצעים.⁶³ גם יגאל אלון, שהיה חבר במטבחון של גולדה וממלא מקום ראש הממשלה, אמר שזעירא לא 'הפעיל את מתקני ההאזנה'.⁶⁴ במקום אחר הרחיב אלון וציין:

61 דו"ח ועדת אגרנט, עמ' 35.

62 מצוטט בתוך: פישמן, 'עד היום' (לעיל הערה 23).

63 ברק: 'קהילת המודיעין לא עשתה שימוש בכל המקורות שעמדו לרשותה'. בר-יוסף, הצופה שנדרם, עמ' 414-415.

64 מתוך ראיונות עם יגאל אלון במכון דיוויס כשנה (1979) לפני מותו. שיחה מס' 22, עמ' 31, א-5001/21, גנוך המדינה. מעניין לציין שקיפניס מכיר את השיחות הללו

באחד הימים הביא הרמטכ"ל לאישורה של ועדת חוץ וביטחון מצומצמת הצעת מעשה, שבאמצעותו יכולנו לעקוב בוודאות אחר אפשרות מלחמה. אישרנו פה אחד את ההצעה. לא אחת קיבלנו דיווח, שהנושא הוסדר כהלכה. שאלתי את הרמטכ"ל, בשיחה בארבע עיניים, האם ההסדר תקין והאם יש בו בטחון שיעניק לנו את ההרתעה הנחוצה? הרמטכ"ל השיב לי כי ההסדר תקין לחלוטין ו'אפשר לסמוך'. כאשר פרצה המלחמה, שאלתי את הרמטכ"ל כיצד קרה שההסדר לא פעל. תשובתו, שהדהימה אותי, הייתה, שהוא הניח שההסדר מופעל על ידי [אמ"ן],⁶⁵ אך למעשה, לא הופעל. כיוון שלא הופעל, אברה לנו מהימנות מודיעינית גבוהה ביותר [הדגשות שלי].⁶⁶

לא רק אלון נדהם. ישראל גלילי, יד ימינה של גולדה מאיר העיד לפני ועדת אגרנט דברים דומים.⁶⁷

מהפרוטוקולים שהתיר ארכיון צה"ל לעיון לאחרונה מתברר עד כמה תלתה הצמרת המדינית והצבאית את שעת פתיחת המלחמה בהתרעה שיספקו האמצעים המיוחדים. לכך התכוון לנגוצקי כשאמר שהפעלתם היתה יכולה להפוך את הקונספציה על פיה. בעדות לפני הוועדה שאל יגאל ידין את גלילי אם ידע 'על סמך מה הייתה מבוססת הרגשת הביטחון המוחלט של אמ"ן בנושא וגם של הרמטכ"ל, שאנו נקבל התראה ברורה בעניין זה'. גלילי השיב:

אני ידעתי על ההישגים הגדולים בתחום האלקטרוניקה [חלק מצונזר] הם הזינו את הביטחון העצמי שלנו, בייחוד שלא פעם באמצעות המקורות הללו השגנו ידיעות בעלי ערך מכריע [...] זה ללא שום ספק הזין את הביטחון שלנו.

ידין ציין ש'אין סימני שאלה בנוגע לקביעה שהאמצעים לא הופעלו.⁶⁸ בעדות נוספת לפני הוועדה אמר גלילי שככל הידוע לו גולדה לא ידעה שהאמצעים אינם מופעלים והדבר נודע לה רק לאחר המלחמה. הוא הוסיף שיש קשר מובהק

- המצויות בגנזך המדינה, אולם הוא אינו מציין את דבריו של אלון המפריכים את קביעותיו על הפעלת האמצעים המיוחדים.
- 65 בספר שיצא לאור לאחר מותו של אלון נמחקה התיבה 'אמ"ן', והעורך כתב: 'במקור מצוין הגורם'.
- 66 יגאל אלון, בתחבולות מלחמה: סוגיות בענייני ביטחון, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1990, עמ' 306-307.
- 67 גלילי אמר: 'זה מדהים אותי, לא שזה מפתיע אותי', עדות ישראל גלילי לפני ועדת אגרנט, 13.2.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 32.
- 68 עדות ישראל גלילי לפני ועדת אגרנט, 13.2.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 32-33.

בין ההערכה שמלחמה היא בסבירות נמוכה ובין העובדה שהאמצעים לא הופעלו.⁶⁹ אילו הופעלו האמצעים, אמר גלילי, הם יכלו להביא לשינוי בהערכת מקבלי ההחלטות ואזי כל התמונה הייתה משתנית.⁷⁰

גם עדותו של אלון שופכת אור על חשיבות ההתרעה שיספקו האמצעים, 'והכל מבוסס על ידיעות ולא רק על הערכות. ואומרים לך שיש לנו סידור ש-48 שעות לפני פתיחת המלחמה נדע'.⁷¹ במקום אחר ציין: 'ההתרשמות שתהיה לנו אזהרה או התראה של 48 שעות, עלי זה עשה רושם'.⁷² אלון הדגיש בעדותו את החשיבות שייחסו דדו והנהגה להתראת 48 השעות אשר היו האמצעים אמורים לספק ואף קבע, כמו דדו: 'אם תהיה התראה אפילו של 24 שעות – זו כבר תהיה הפתעה'.⁷³ בכך הוא העיד על איכות ההתרעה המודיעינית שיכלו האמצעים לספק למערך המודיעין, ודרכם – לדרג המדיני. אלון סיפר שבשיחה עם גולדה הוא נרגע מהידיעה שהאמצעים מופעלים.⁷⁴

גם זעירא עצמו ייחס משמעות רבה לאמצעים (כיום הוא מאמץ עמדה חדשה שלפיה האמצעים היו חסרי משמעות) ובעדותו לפני ועדת אגרנט (העדות המלאה עתירה להתפרסם באוקטובר הקרוב) אמר דברים חד-משמעיים בסוגיה זו (הערות בסוגריים מרובעים במקור):

'באו אלי אנשי המחקר ובנו לי קונצפציה, שנראתה לי הגיונית. השאלה שאני שואל את עצמי: איפה הביטוח שלי במידה ואנשי המחקר טועים? הביטוח שלי היה [במקורות מסויימים, בעלי נגישות ואמינות מעולות] ואמרת לעצמי: נניח שהם טועים, אז אני מוכרח לקבל אינדיקציה חד-משמעית שהם טועים, באמצעות אותם המקורות, זוהי כל התורה על רגל אחת [...] יש לי פה [מקורות מעולים] דרכם אני אקבל את האינדיקציה'.⁷⁵

במקום אחר בעדותו אמר 'אני הערכתי [שמאותם המקורות אני אקבל התראה... לא רק מהם... גם ממקורות אחרים. אבל עיקר בטחוני היה המקורות הנ"ל].⁷⁶ לנגוצקי כתב במאמרו שזעירא הוסיף לדבריו בכינוס שמצויה בידו הקלטה 'שאת ערכה הגדיר "פצצת אטום", המוכיחה בלא ספק, כי בניגוד למה

69 עדות ישראל גלילי לפני ועדת אגרנט, 20.2.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 5.

70 שם, עמ' 6.

71 עדות יגאל אלון לפני ועדת אגרנט, 14.2.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 101.

72 שם, עמ' 170.

73 שם, עמ' 32.

74 שם, עמ' 33.

75 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 64.

76 שם.

שמעיליים עליו הוא התיר לבן-פורת את הפעלת "האמצעים המיוחדים".⁷⁷ 'מצצת אטום' זו לא נחשפה עד היום. כאן ראוי לציין בהערה החשובה להמשך דיוננו כי בריאיון שפורסם כחודש לאחר פטירתו של בן-פורת בערוץ 7 (לא מצאתי אזכורים לכך בעיתונים אחרים) מסופר על שיחה בין בן-פורת ובין שני אנשי מודיעין שהיו קרובים אליו. לדברי צ', שמספר לערוץ 7 על השיחה,

זעירא קבע כי ההקלטות המדוברות אינן אלא תעודת הביטוח שלו, שכן המערכת חוששת שהדברים ייצאו לאור. הוא אמר שם שההקלטות נמצאות כבר מעבר לים, בכספות מיוחדות, שם הן שמורות. הוא אמר שישנם אנשים שהוא הודיע להם שאם יקרה לו משהו יפתחו את הכספות וידאגו לטפל בהקלטות כפי שהוא רואה לנכון.⁷⁸

בר-יוסף, חוקר סוגיית המודיעין במלחמת יום הכיפורים, עוסק בספרו הצופה שנדרם בשאלה כיצד הופתעה ישראל על אף שפע המידע שהיה בידיה. במאמר שעוסק באינטראקציה בין אנשי המודיעין למקבלי ההחלטות סיכם בר-יוסף את עיקרי מסקנותיו וקבע כי אחת הבעיות המרכזיות בכישלון ההתרעה היתה התנהגותו 'הבלתי-נורמטיבית' של זעירא, 'אשר חרג ללא ספק מהמנדט שניתן לו במסגרת תפקידו'.⁷⁹ בספר המלאך, המספר על ההיסטוריה של אשף מרואן והמוסד, הוא מציין כי על אף התרעותיו של מרואן, המשיכו זעירא וקצינים נוספים באמ"ן להעריך שהמהלכים של מצרים בימים שקדמו לפרוץ המלחמה הם תרגילים ותו לא. מחקריו של בר-יוסף הציבו רף חדש על בסיס מסמכים וראיונות שערך, על מסע העיקור והסירוס שביצע אמ"ן בראשות זעירא לחומר מודיעיני רב-ערך. תומכים בכך דבריו של אלוף משנה יוס-טוב עיני, ראש מרכז ניתוב המידע והתיעוד [מנמ"ת], האחראית לניתוב השדרים והדיווחים של קהילת המודיעין: 'בסך הכל הייתי אומר שהיו בערך 300 ידיעות שמצביעות על מלחמה מתקרבת בסוריה ומצרים. הידיעות הללו היו, כמו שאומרים בערבית, "אשכר וחבר", ברור וגלוי. ובינתיים אנשי אמ"ן-מחקר מתפלספים ביניהם בדיונים'.⁸⁰

77 לנגוצקי, 'האמת על האמצעים המיוחדים' (לעיל הערה 39).

78 שמעון כהן, 'מה מסתיר ברק ברו"ח הנעלם?', ערוץ 7, 27.5.2007, אפשר לצפות בקישור: <http://www.inn.co.il/News/Neways.aspx/162874> (תאריך אחזור: 28.8.13).

79 אורי בר-יוסף, 'האינטראקציה בין אנשי המודיעין ובין מקבלי ההחלטות לפני מלחמת יום הכיפורים', בתוך: מלחמת יום הכיפורים ולקחייה, האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון, תל אביב 2005. עמ' 28-36. הציטוט מעמ' 35-36. ראו גם: בר-יוסף, הצופה שנדרם, עמ' 414.

80 רונן ברגמן וגיל מלצר, מלחמת יום כיפור: זמן אמת, ידיעות אחרונות, תל אביב 2003. עמ' 27.

יש להבהיר כי ההתפלספות הזאת תוארה במשך השנים, גם בידי ברייטסוף, כ'קונספציה' שישבה בראש האגנטים באמ"ן ובקרב צמרת מקבלי ההחלטות, ולפיה: (א) מצרים לא תצא למלחמה בעתיד הקרוב לפני שתבטיח לעצמה 'תחילה יכולת אווירית לתקוף את ישראל בעומק'; (ב) סוריה לא תצא למלחמה ללא שותפות עם מצרים.⁸¹ עם הזמן השתרשה דעה בציבור ובספרות שישראל נתפסה לא מוכנה, הופתעה, מכיוון שלא עמד לרשותה מידע הולם. ראוי אפוא להדגיש את מסקנותיה של ועדת אגרנט בסוגיה זו:

בימים שקדמו למלחמת יום הכיפורים היו בידי אמ"ן (מחקר) ידיעות מתרועעות למכביר, שסופקו לו על-ידי מחלקת האיסוף בתוך אמ"ן ועל-ידי רשויות איסוף אחרות במדינה. אמ"ן (מחקר) וראש אמ"ן לא העריכו נכונה את ההתראה שבידיעות הללו, מתוך דבקותם הדוקטרינרית ב'קונספציה' ונכונותם לתרץ את היערכות האויב בקווי החזית, שהיתה ללא תקדים בגודל כוחותיה ובכיוונה כלפי החזיתות.⁸²

דיין תיאר זאת במילים הללו: 'אף שמלחמת יום הכיפורים הפתיעה אותנו, היא לא היתה בלתי-צפויה'.⁸³

על 300 הידיעות שמצביעות על מלחמה יש עדויות בספרות. צבי זמיר התייחס בספרו לשיבושים ול'דפוסי התנהגות בלתי ראויים' (כשם אחד מפרקי הספר) שאפיינו את פעילות זעירא ומקצת קציני אמ"ן. זמיר מתייחס בהרחבה לידיעה שנקלטה באמ"ן ב-5 באוקטובר:

היציאה הבהולה של הרוסים מלמדת כי המלחמה הצפויה שהביאה ליציאתם אמורה לפרוץ בזמן הקרוב. הקצין לא ידע מה לעשות בידיעה בגלל החשש להפיץ ידיעה הסותרת את הדעה המקובלת והמוסכמת, שכן אלה שפרצו גדר ננזפו.⁸⁴

הידיעה עוכבה במשך שעות רבות כדי למצוא 'נוסחת פשרה' בין דעת אמ"ן לפני קבלת הידיעה ובין דעת אמ"ן מעתה ואילך. 'הרב-סרן התרוץ ישב במטכ"ל קומה אחת מעל הרמטכ"ל וכידו היתה ידיעה שמדברת במפורש על מלחמה הצפויה לפרוץ בקרוב', כתב זמיר.⁸⁵ את הידיעה עיכב זעירא. לאחר המלחמה אמר דרו בהתייחסו לפרשה:

81 דו"ח ועדת אגרנט, עמ' 19.

82 שם.

83 משה דיין, אבני דרך, עידינים, דביר וידיעות אחרונות, תל אביב 1976, עמ' 569.

84 זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 197.

85 שם, עמ' 198.

אני הולך הביתה בתשע, וחושב לתומי, שכול אשר צריך היה להיעשות לפי תמונת המודיעין נעשה, ואיני יודע באותו זמן שלפני ארבע שעות בקומה מעלי הונח מידע על מלחמה, ואיש לא מראה לי [...] אילו ראיתי את הנייר בשעה חמש [...] הייתי מוציא פקודת גיוס למילואים כי כוננות ג' היתה כבר מהבוקר [ההדגשה שלי].⁸⁶

בסיבה שבגינה הכריז דדו על כוננות ג' בבוקר אעסוק בהמשך הדברים, לעת עתה די לנו בעדותו ובעדותו של זמיר על שהמידע עוכב.

נפרט על פרשת עיכוב הידיעה וסירוסה מכיוון שלהבדיל מאי-הפעלת האמצעים המיוחדים, אותה אפשר להסביר באמצעות ה'קונספציה' של מלחמה בסבירות נמוכה. ואכן, בר-יוסף ואחרים משתמשים בכיטוי זה להסברת שאננותם של זעירא ושל קצינים נוספים. דבריו של דדו היו חריפים יותר, הוא פסק מפורשות אשר לידיעה זו ולידיעות אחרות: 'מסתירים בפניי מידע וגם משקרים בעניין הפוטנציאל'.⁸⁷ בר-יוסף אינו מסביר מדוע בחר זעירא לשקר לממונים עליו ולומר להם שהאמצעים פועלים.⁸⁸ תמיהה זו ראויה להסבר, שכן תקוותו של דדו למידע מודיעיני נוסף שיצדיק את גיוס המילואים התמקדה באמצעים המיוחדים והסתמכה עליהם,⁸⁹ כל עוד לא היתה התרעה של ממש הוא נמנע מגיוס נוסף, והוסיף: 'אנחנו עוד נקבל את ההתרעה'.⁹⁰ לעיל נזכר כי ועדת אגרנט קבעה שבידי אמ"ן היו 'ידיעות מתריעות למכביר'; ואכן, את אלו אפשר להסביר באמצעות ה'קונספציה' – כפי שאכן נעשה – פרדיגמה שלפיה לא יצאו מצרים וסוריה למלחמה בשלב זה.⁹¹ אולם את דברי השקר של זעירא לממונים עליו בדבר הפעלת האמצעים המיוחדים אי אפשר להסביר ב'קונספציה'. זאת הסיבה שזמיר השתמש במילים החריפות – זעירא 'הולך שולל ביודעין', ואין מדובר ב'רשלנות'. אי-הפעלת האמצעים היא פעולה בעלת תכלית, ולבטח אמירת דבר שקר לשר ולרמטכ"ל. בתקשורת נתפרסם כי הרמטכ"ל מרדכי (מוטה) גור, מחליפו של דדו, יזם וערך חקירה בנוגע

86 ראו: בן פורת, נעילה, עמ' 103; בר-יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 335; וגם זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 197-200.

87 בן פורת, נעילה, עמ' 104.

88 בר-יוסף, המלאך, עמ' 237.

89 שם, עמ' 239.

90 בר-יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 327.

91 אחד המחקרים הראשונים והבסיסיים המנסים להסביר את ה'קונספציה' מבחינה מערכתית הוא מחקרו של צבי לניר, ההפתעה הבסיסית – מודיעין במשבר, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1983.

לאי-הפעלת האמצעים – אולם מסקנותיה, אם היו כאלו, לא פורסמו מעולם, ולמיטב ידיעתי עם השנים אף התמסס דבר קיום החקירה.⁹² בפתחו של חלק זה הצגתי שלוש שאלות שעל כל חוקר הדרג הצבאי והפוליטי בימים שלפני מלחמת יום הכיפורים לעסוק בהן. את התשובה לשלוש השאלות אסכם בקצרה: את האמצעים המיוחדים שנועדו לספק לישראל מידע מדויק על הנעשה במצרים זעירא לא הפעיל. מתברר שדיווחו של זעירא לדרג המדיני כי האמצעים מופעלים היה דיווח שקרי. היתה לכך משמעות רבה ביותר משום שהדרג הצבאי והדרג המדיני הסתמכו על האינדיקציה שיכלו האמצעים לספק לישראל אילו אכן הופעלו.⁹³ כמדומני, כדי לענות על השאלה מדוע לא הופעלו האמצעים המיוחדים אין מנוס מלנסות לפרש פירוש פוליטי, ובכך חלק ב עוסק.⁹⁴

ב. ניתוח היסטורי של הפתעת מלחמת יום הכיפורים

ה'קונספציה' ופרשנויות אחרות שזוחות אותה

בספרות הגורסת שממשלת גולדה החמיצה את סיכויי השלום בעקבות 'נציותה' ומשום כך עלתה ישראל על דרך המלחמה, משתמשים במונח 'קונספציה'

92 פישמן יודע לספר על החקירה של גור ועל כך שהיא לא פורסמה מעולם. ראו: הנ"ל, 'עד היום' (לעיל הערה 23). שאלתי את לנגוצקי, את בר-יוסף ואת אפרים לפיד (ששירת בתפקיד בכיר במערך המודיעין), והם לא ידעו על חקירה כזו. תמוה בעיניי שחקירה כזו נערכה בלא ידיעת האנשים שהיו אמונים על האמצעים, אולם שלושם ציינו שיש לברר את העניין. פניתי לארכיון צה"ל לברר אם הרמטכ"ל אכן חקר בפרשה, ובתשובה נכתב: 'הוועדה לא אישרה את בקשתך מאחר שבחומר הנוגע לאמצעים מיוחדים יש מידע שחשיפתו עשויה לפגוע בביטחון המדינה' (19.12.2012).

93 בר-יוסף פרסם לאחרונה מאמר שעוסק בהשפעה של אי-הפעלת האמצעים על שיקוליהם של מקבלי ההחלטות בנוגע לסבירותה של המלחמה. ראו: אורי בר-יוסף, 'אי-הפעלת "אמצעי האיסוף המיוחדים" והכשל המודיעיני במלחמת יום הכיפורים – מבט חדש', מערכות, גיליון 448 (מאי 2013), עמ' 46-53.

94 את הפרשנות היחידה עד היום למעשיו של זעירא (בהקשר המודיעיני הכללי, ולא דווקא בהקשר של אי-הפעלת האמצעים) נתן בר-יוסף. ראו: אורי בר-יוסף, 'הצורך במסגרת קוגניטיבית כהסבר להפתעת יום הכיפורים', מבט מל"מ, גיליון 61 (אוקטובר 2011), עמ' 32-35. וגם: Uri Bar-Joseph and Arie W. Kruglanski, 'Intelligence Failure and the Need for Cognitive Closure: On the Psychology of the Yom Kippur Surprise', *Political Psychology*, Vol. 24, No. 1 (March 2003), pp. 75-99.

להסכרת כישלון המערכה המודיעינית שקדמה למלחמה. לדברי זעירא, בספרו של קיפניס הוא מגלה עובדות חדשות שהיו משפיעות על ה'קונספציה'⁹⁵. האומנם ה'קונספציה' עומדת במבחן העובדות ההיסטוריות?

לפי ה'קונספציה', כוחות המילואים לא גויסו בשלב מוקדם יותר משום שהממשלה העריכה כי מצרים לא תצא למלחמה במצבה הנוכחי וכי מדובר בתרגיל צבאי בלבד. הערכה מרובת עדויות זו אינה שנויה במחלוקת עקרונית בין החוקרים, אבל משום שדרו הורה להפעיל את האמצעים המיוחדים בימים שלפני המלחמה ומשום שבשתי היממות שקדמו לפרוץ הקרבות בצהרי שבת ניהל דרו מאבק איתנים עם דיין אשר לגיוס כוחות המילואים ולמוכנותו של צה"ל, ראוי לדון בקושי של ה'קונספציה' כמסגרת מארגנת לעובדות. לדברי הגנרלים והקברניטים, כדי שהיערכות כוחות המילואים, חימוש חיל האוויר, פריסת כוחות השריון וכיוצא באלה יהיו מיטביים, צה"ל נזקק להתראה של 48 שעות לפחות. לכן גם אילו היתה 'קונספציה' שהולוכה שולל את מקבלי ההחלטות בחודשים ובשבועות שקדמו למלחמה עלינו לבחון את מקומה רק בימים שלפני פרוץ הקרבות. בחודשים או בשבועות שלפני פרוץ הקרבות העריך דרו שמלחמה אינה סבירה, אולם בשבוע שלפניה העריך שהיא סבירה בהחלט (ולפיכך לדידו האמצעים המיוחדים אמורים לפעול מ־1 באוקטובר) ואף ניהל מאבק עם דיין על גיוס כוחות המילואים, ולפיכך ה'קונספציה' אינה רלוונטית ואינה מסבירה את הדינמיקה הפוליטית של מקבלי ההחלטות.

היו חוקרים שזמן קצר לאחר המלחמה העלו השערות על היות ה'קונספציה' הסבר לכישלונות המודיעין והטילו ספק באמתותה. אחד החוקרים הראשונים שנגע בכך באקדמיה היה צבי קליין במאמרו 'מלחמת יום הכיפורים: הפתעה או מלכודת'. הוא טען: 'הסבר זה [הקונספציה] אינו מספק ואינו ההסבר היחיד האפשרי. הוא אינו מספק מכיוון שאין בו כדי להסביר את כל העובדות הידועות שאינן שנויות במחלוקת, על פרוץ המלחמה' (ההדגשה במקור).⁹⁶ ההסבר שישראל ידעה כי מצרים וסוריה עומדות לתקוף, אך החליטה להימנע מפעולה צבאית או מדינית כדי שהערבים יפתחו במלחמה ושוב יובסו וישראל תוכל להכתיב הסכם שלום שיתאים לאינטרסים שלה, הולם יותר את העובדות, לדעת קליין. אך לאחר שהתברר בזמן המלחמה שהבסת מצרים וסוריה אינה כה פשוטה ותעלה לישראל במחיר דמים יקר, הוחלט לנקוט את הסבר ההפתעה — כלומר

95 מבט.

96 צבי קליין, 'מלחמת יום הכיפורים: הפתעה או מלכודת', מדינה, מימשל ויחסים בינלאומיים, גיליון 6 (סתיו 1974), עמ' 127-141.

ה'קונספציה' – כגרסה מאוחרת לפירוש המאורעות.⁹⁷ שלושים שנים לאחר מכן פרסמו ארבל ונאמן את ספרם וטענו טענה דומה; הסבר ההפתעה אינו עומד במבחן העובדות, ולפיכך יש לעסוק בהפתעה שלא היתה ובאסטרטגיה שכשלה.⁹⁸

המאפיין את שני המחקרים הללו, על אף מרחק הזמן הגדול בין פרסומם, הוא שמלבד דחיית הסבר ה'קונספציה' הם מתעלמים מחילוקי הדעות שהיו בצמרת הפוליטית ובצמרת הצבאית. שלושת המחברים מזכירים חוג מצומצם של מקבלי החלטות, חוג שהיתה בו תמימות דעים והוא מאמין באסטרטגיה אחת. ארבל ונאמן מנסים במחקרם לזהות את עמדתו של דיין עם עמדתם של דרו ושל גולדה, אף שידוע להם כי השלושה המליצו על שתי אסטרטגיות שונות.⁹⁹ באמצעות ניסוחים מעורפלים המחברים ממסמסים את חילוקי הדעות בצמרת.¹⁰⁰ יתרונם הגדול של מחקרים אלו הוא שהם שולפים את ההתרחשות בימים שלפני פרוץ המלחמה מההקשר הצבאי-מודיעיני, שנוח בו לרבר על 'קונספציה', וממקמים אותה בקונטקסט פוליטי. טעותם היא שהם אינם מתייחסים לקונטקסט הפוליטי הממשי – מאבקים פוליטיים בימים שלפני המלחמה, שהיו אך המשך למאבקים שהתנהלו כל ימי ממשלת גולדה.¹⁰¹ לדידם

97 שם, עמ' 134. תימוכין לכך שה'קונספציה' נבנתה בימים הראשונים של המלחמה ולאחריה אפשר למצוא במכתב ששלח גלילי לגולדה בעקבות ידיעה ברדיו: 'למדנו כי הרמטכ"ל הציע לגייס את הלוחמים מבעוד מועד אך לא קיבלו את עצתו'. גלילי כתב: 'נראה לי חיוני להכחיש דברים אלה. צריך לומר לציבור כי דברים אלה ששודרו ברדיו אינם מתאימים לאמת'. עם זאת, זו היתה האמת. מצוטט בתוך: עמוס שיפריס, ישראל גלילי – שומר המסד ונוטה הקו, יד טבנקין, רמת אפעל 2010, עמ' 257.

98 ארבל ונאמן, שיגיון ללא כיפורים. יש לציין כי השניים מזכירים את מחקרו של קליין בפסקה אחת בספרם (עמ' 13).

99 שם, ראו למשל: עמ' 240-250.

100 לדוגמה, 'הרושם שמתקבל מן הדיון הוא שנפשו של דיין, כמו נפשם של לפחות כמה מן האישים שהיו עמו בריונים המכריעים ערב מלחמת יום הכיפורים, היתה חצויה. הם לא ממש רצו במלחמה, אך גם לא ממש נרתעו ממנה. מכאן נגזר שמהלכים גלויים כמו גיוס מילואים פומבי באמצעות כלי התקשורת הם בלתי רצויים', שם, עמ' 238.

101 לארבל ולנאמן ברור מאוד שהצמרת הפוליטית כולה בעלת השקפות זהות ואחידות ואלו הן כמה משורשיה של 'אסכולה האקטיביסטית' שדיין, גלילי ואלון נמצאים בה. ארבל ונאמן, שיגיון ללא כיפורים, עמ' 15-28. קשה שלא לתהות אם המחברים אינם מכירים את המחלוקת הגדולה בין דיין ובין אלון כל שנות השישים ושנות השבעים, שהיתה פומבית עוד בזמן התרחשותה ולאורך הספרות לבשה לעיתים ביטוי של ניגוד בין שתי אסכולות: אסכולת דיין מול אסכולת אלון וביטויה הבולט והפומבי ביותר היה המאבק על עתיד השטחים. אלון ניסח את 'תכנית אלון', שקרויה גם 'הפשרה

של השלושה, עמדותיהם של מקבלי ההחלטות בתקופה הנדונה היו זהות, וחילוקי הדעות המעטים היו שוליים, ולא השפיעו על התמונה הגדולה.¹⁰² לאחרונה התעמתו זה בזה בעניין סוגיית ה'קונספירציה' ברייסיס ואורי מילשטיין בכתיבת מאמרים בעיתון הארץ. המחלוקת ביניהם עסקה הפעם בסרט מי רצח את אבא? ששודר באפריל 2011 ב'מבט שני' בערוץ 11 ועסק בג'ו אלון, עוזר נספח צה"ל בוויינגטון, שנרצח ביולי 1973. מילשטיין טוען כי נשיא מצרים מוחמד אנוור א-סאדאת, שר החוץ של ארצות הברית הנרי קיסינג'ר ומשה דיין הסכימו שכדי לקדם הסדר שלום 'מצרים צריכה לתקוף, צה"ל צריך להתגונן חלש מאוד, כדי שלמצרים יהיו הישגים מסוימים, ואז צה"ל צריך להפוך את הקערה על פיה, לצלוח את התעלה ולכבוש חלקים ממצרים'. לדעתו, דיין וגולדה חשבו שאם 'ימותו למען השלום 500 איש, לא נורא. הם לא העריכו שימותו 2,500 [חיילים]'.¹⁰³ מילשטיין משמיע את דבריו אלו כבר כמה שנים בפעילותו כרכז הפורום לאזרח תחקירי קרבות והפקת לקחים.¹⁰⁴ לדבריו, 'השערת הקונספירציה [...] מסבירה טוב יותר מכל הסבר

ההיסטוריאלי', ואילו דיין ניסח את 'הפשרה הפונקציונאלי'. על כך ראו: אדם רו, 'שותפות אינטרסים או חרב להשכיר? – אלון ו"אסכולת ששת הימים"', בתוך: יגאל וגנר, מוקי צור ואדם רו (עורכים), לקראת הימים הבאים: לדרכו של יגאל אלון, בית יגאל אלון, גנוסר 2009, עמ' 246-273.

102 לא נעסוק פה בהתפתחות הגישה ששללה את ה'קונספציה' כמסגרת מפרשת. כמדומני כמעט לא פורסמו מאמרים אקדמיים או עיתונאיים ברוח זו. עם זאת, ראוי לציין שכבר חודש לאחר המלחמה ניהל יורם נמרוד, מנהל המחקר במרכז הלימודים ערביים בגבעת חביבה (מוסד חינוך של מפ"ם והקיבוץ הארצי) שיחה ארוכה שיועדה לפרסום על המחלוקת הפוליטית שקדמה למלחמה ובזמן המלחמה. את המאמר, שנועד להתפרסם ב'חותם' של על המשמר, פסל לפרסום שמעון אבירן. הריאיון מצוי בידיי וכך גם הערה בכתב יד על פסילת הריאיון. את הריאיון העמיד לרשותי יגאל וגנר מאוניברסיטת חיפה ומכללת אורנים. מי שבכל זאת מעוניין בדעותיו של נמרוד על המלחמה ימצא אותן, בין היתר, במאמר 'ההכרעות הגדולות של מלחמת יום הדין', על המשמר, 6.10.1978.

103 הציטוטים מפיו של מילשטיין בסרט לקוחים מתוך מאמרו של ברייסיס, 'מה שאסור לערוץ ממלכתי', הארץ, 12.4.2011.

104 בחודש אוגוסט 2012 נפגש הפורום שריכוז מילשטיין לדיון על מרואן אשף (שלדידו של מילשטיין היה סוכן כפול) לדיון על ה'קונספירציה'. מילשטיין הואיל בטובו לשלוח לי הקלטה של השיחה ופרוטוקול שהשתמש בו לאחרונה בריאיון ברדיו (רשת א של קול ישראל, 20.9.2012). בריאיון טען כי זמיר לא הבין את התרעת המלחמה של מרואן. על הפורום ועל עמדותיו בסוגיה זו ואחרות אפשר ללמוד מהתכתבותם הענפה באינטרנט.

אחר תמיהות בלתי פתורות של אותה מלחמה'. הוא מסביר כי גישת הממסד של בר-יוסף היא להטיל את האשמה של המחדל המודיעיני על אמ"ן ועל זעירא וכי זהו 'מהלך אנטי-אינטלקטואלי, שמקורו בתרבות הבולשוויקית שהיתה מקובלת בישראל'.¹⁰⁵ מילשטיין, כמו שלושת החוקרים שצוינו עד עתה, פוסל את ה'קונספציה', אולם הוא עושה זאת לטובת 'קונספירציה' משולשת (ישראל-ארצות הברית-מצרים), ואינו מסביר את המחלוקת בין מקבלי ההחלטות. לפיכך אני חושב שהתזה שלו אינה מסבירה טוב יותר את העובדות, כפי שהוא טוען.¹⁰⁶ קליין לא עסק בפרשת האמצעים המיוחדים, שלא היתה ידועה לציבור בעת כתיבת מאמרו; ארבל ונאמן מקבלים את גרסתו של זעירא; ומילשטיין אינו מייחס חשיבות לנקודות אלו ומסתמך על חלקי עדויות ועל עדויות בעייתיות, כפי שמלמדנו בר-יוסף במאמר נגד עמדת מילשטיין. אף שמילשטיין הוא חוקר היסטוריה צבאית, בפרשת האמצעים המיוחדים הוא חוטא לאמת. אפשר להתווכח עם דעתו כי מידע נוסף שהיה מתקבל מהאמצעים המיוחדים לא היה משנה את התמונה, אך קשה לקבל את קביעתו שאין הברל בין בדיקת תקינות האמצעים ובין הפעלתם בפועל, שכן ההברל תהומי. מילשטיין כתב שבדיקת הניסיון לא העלתה דבר והוא אינו תוהה אם בדיקה כזו אמורה בכלל להניב מידע כלשהו. נוצר הרושם שגם הוא שבוי בתפיסה שהפעלת האמצעים אינה אלא לחיצה על כפתור. הוא פוטר את עצמו מדיון בדבר בקביעה התמוהה 'בתחום זה אין הברל בין ניסיון להפעלה, שהרי כרי לנסות יש להפעיל'.¹⁰⁷ מה שמאפיין¹⁰⁸ את שלושת המחקרים הללו הוא שאין ניתנת בהם הדעת למחלוקת שחצתה את הצמרת הפוליטית ואת הצמרת הצבאית בימים שקדמו

105 אורי מילשטיין, 'קונספירציה? למה לא', הארץ, 17.4.2011. ראו גם את תשובתו של בר-יוסף, 'הקונספציה של הקונספירציה', הארץ, 23.7.2012.

106 מסקנותיו של מילשטיין אינן מקובלות על רוב החוקרים. אין בכך בהכרח עדות על איכות מחקריו, אך דווקא כאן, הסתמכותו על 'הוגה דעות' דוגמת שבתאי בן-דב מעלה תהיות רבות. חיפוש המאמר באינטרנט מפנה לאתר 'דעות' (אתר לימודי יהדות ורוח), ששם נמצא המחקר של בן-דב, 'מלחמת יום הכיפורים: סיכום ביניים, הערכות וסיכויים', עמ' 593-676. בן-דב עסק בסוגיות של דת ומדינה, ואת המחקר הנוכחי החל לכתוב באוקטובר 1973. עוד חיבור 'קונספירטיבי' האהוד על קוראי בן-דב הוא ספר הפרווה הקשר המרובע, המציג תזה דומה לזו של מילשטיין. את הספר הוציא בהוצאה עצמית בשנת 1978 חי דורון.

107 אורי מילשטיין, 'הקונספציה חיה ובוועט', הארץ, 17.7.2012.

108 לאחרונה ראה אור ספרו של רן אדליסט איפה טעינו. המחבר עוסק בו בהפתעת מלחמת יום הכיפורים; בפרק ארוך בספרו הוא עוסק בכך שלא היתה שום הפתעה במלחמה, ואת ההתרעה למלחמה קיבלו כל הנוגעים בדבר. התזה שלו דומה לזו של ארבל ונאמן. מעניין לציין שאדליסט מתייחס לפרשת האמצעים המיוחדים ומצטט

למלחמה כל ימי ממשלת גולדה.¹⁰⁹ תזות אלו נהיות לא רלוונטיות וחלשות כמו הקונספציה להסברת השעות שלפני פרוץ המלחמה. הדרך הנכונה יותר להתקדם בניסיון להבין את משמעות אי-הפעלת האמצעים המיוחדים היא בעלת שני חלקים: ראשית, יש לתאר את המאבק בשבוע שקדם לפרוץ הקרבות מנקודת מבט פוליטית; ושנית, יש למקם אותו על רקע המאבק הפוליטי בין גולדה לדיין כל תקופת ממשלתה.

המאבק על המצב שישראל תימצא בו כשתפרוץ המלחמה

הימים שלפני המלחמה – בחודש ספטמבר-תחילת אוקטובר – היו ימי מתיחות מלאי התרעות על מלחמה פוטנציאלית.¹¹⁰ אחד משיאי התקופה היה שישראל הפילה 13 מטוסים סוריים ב-13 בספטמבר, אולם אותנו מעניינים הימים האחרונים שלפני המלחמה. דדו קבע שהמינימום ההכרחי הוא 48 שעות וציין: 'אני מחמיר בכוונה, כדי שנהיה מוכנים – גם בהתראה של 48 שעות – להיכנס למלחמה כמו שצריך, על רגל ימין – ומוכנים'.¹¹¹ כפי שכבר ראינו, דדו היה סמוך ובטוח שזעירא יספק התרעה שכזו באמצעות האמצעים המיוחדים. עם זאת, כל השבוע שקדם לפרוץ המלחמה מנע זעירא מדדו ומאחרים מידע שהיה נותן אינדיקציה ודאית. עוד דוגמה היא ההתרעה שהתקבלה באמ"ן בלילה שבין 30 לספטמבר ל-1 באוקטובר כי מלחמה עתידה לפרוץ בתוך שעות אחדות. זעירא הורה לא להעביר את הידיעה לדדו ולדיין.¹¹² המקורות הרבים שמסרו כי תרגיל המלחמה של המצרים הוא מסווה למלחמה לא שינו את ההערכה המודיעינית של זעירא שהמצב 'רגיל בהחלט'.¹¹³ גם אריה שלו,

שיחה שדיגלי הציע בה לזעירא 'לפתוח את המתקן בצומת ביר לחפץ' וזעירא שואל אותו אם הוא (דיגלי) השתגע, 'עד ששמנו אותו שם?' שואל זעירא. דיגלי לוחץ ואומר: 'פתח לפחות את המתקן המשני', וזעירא משיב בחיוב ואומר: 'תן לי יום-יומיים'. כפי שראינו למעלה, זעירא לא עשה זאת. יש לציין שאדליסט אינו נותן מראה מקום בספרו. ראו: רן אדליסט, איפה טעינו, ספרי נובמבר, ירושלים 2011, עמ' 58-103. הציטוטים מעמ' 69.

109 על כך ראו: בר-יוסף, הצופה שנדרם; בראון, משה דיין, עמ' 17-32; קיפניס, 1973, עמ' 119-157, ברטוב, דדו, עמ' 238-323.

110 ברטוב, דדו, עמ' 264.

111 בראון, משה דיין, עמ' 45-46.

112 שם, עמ' 46.

113 זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 170-171. ראו גם: אריה שלו, כישלון והצלחה בהתרעה: הערכת המודיעין ערב מלחמת יום הכיפורים, מערכות ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב 2007.

ראש מחלקת המחקר, סבר כי על זעירא להמליץ לדרו להורות לחיל האוויר ולכוחות צה"ל בקדמת סיני ובגולן על כוננות גבוהה. לא זו בלבד שזעירא לא קיבל את ההצעה שלו אלא שהוא אף לא העביר את הידיעה לרמטכ"ל ולשר הביטחון.¹¹⁴ עובדה זו מעלה תהיות אל מול דברי זעירא, שטען כי קיבל תמיד את עצת המומחים באמ"ן.¹¹⁵

ברטוב מספר: 'הידיעות הקיימות [בתחילת אוקטובר] חמורות למדי, גם לאחר שהן עוברות סינונים ושיפוצים, מלוות הערכות ממעיטות ומרככות של מחלקת המחקר באמ"ן'.¹¹⁶ עם זאת, גם דרו וגם זמיר נוטשים את הערכת הסבירות הנמוכה ותומכים בהגברת אמצעי כוננות.¹¹⁷ בישיבה ביום רביעי 3 באוקטובר אצל ראש הממשלה עדיין לא המליץ דרו על גיוס מילואים מכיוון שהוא סמך על ידיעה שתתקבל מהאמצעים, שלמיטב ידיעתו הופעלו. בישיבה זו, כתבה גולדה בספרה, אף אחד לא ראה צורך לגייס את המילואים.¹¹⁸ ברטוב מציין שלייעני מקבלי ההחלטות היו עובדות בולטות ומידע הרתעתי מפורט על ריכוז הכוחות בחזית המצרית ובחזית הסורית ושואל:

מדוע אם כן לא גויסו כוחות מילואים ולא נערכו לקראת האפשרות הגרועה ביותר? [...] (מכיוון ש)לא כל המידע היה לנגד-עינינו; הרמטכ"ל היה בטוח שתהיה בידי אתראה פוזיטיבית, משום שראש אמ"ן לא הודיעו כי נזהר וזירות מופרות בנסיבות אלה לנקוט אמצעים נוספים שעמדו לרשותו ושהיו עשויים לגלות מידע מודיעיני חשוב [זהו ציטוט מדוח ועדת אגרנט המתיחס לאמצעים המיוחדים].

גם ביומיים הבאים לא הובאו לידיעתו כל הידיעות המודיעיניות וכל המידע על המתרחש בקווי החזית, ובכללן ידיעות ראשונות במעלה שהיו בלא כל ספק

114 ריאיון, 10.7.2012.

115 ברטוב, דרו, עמ' 304.

116 שם, עמ' 304-305. ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של גולדה מאיר, כותב שב-3 באוקטובר 'רעתו [של זמיר] הייתה שזו תכונה למלחמה [...] למחרת היום כבר היה בטוח בעצמו. הוא גרס שזו מלחמה של ממש, אולם לנוכח האווירה בלשכת ראש הממשלה, בלשכת שר הביטחון ואצל הרמטכ"ל וראש אגף המודיעין ויתר מלכתחילה על ניהול קרב כלשהו [מול מתנגדיו] על סמך המידע שברשותו'. איתן הבר, היום תפרוץ מלחמה, עידנים וידיעות אחרונות, תל אביב 1987, עמ' 21.

117 גולדה מאיר, חיי, מעריב, תל אביב 1975, עמ' 306.

118 ברטוב, דרו, עמ' 307.

הופכות את ההערכה מבעלת 'סבירות נמוכה' לבעלת 'ודאות גמורה'.¹¹⁹ חשוב להדגיש שדרו ואחרים ידעו גם שהמצרים יכולים לחשוף את האמצעים בתוך זמן קצר וכן שיש להחליף להם סוללות (דבר לא פשוט כשמדובר במכשירי האזנה הממוקמים על מסעפי טלפון וכבלים של תקשורת בעומק מצרים). אין מפעילים אמצעים אלו בתדירות גבוהה בשל רגישותם הרבה – עובדה זו בלבד משמשת ראיה שמ-1 באוקטובר, בעת שחשב דרו ושמע שהאמצעים מופעלים, הוא ציפה למלחמה. אציין כי אחת הסיבות שהביאו את דרו ואת מקבלי ההחלטות האחרים למצב 'היכון' היתה ביקורו הסודי של חוסיין בן טלאל מלך ירדן בארץ ב-23 בספטמבר. בביקור הוא נפגש עם גולדה ועם מרכזי גזית, מנכ"ל משרד ראש הממשלה במטה המוסד בהרצלייה. חוסיין, שהשתתף חלקית בפסגה הערבית בקהיר ימים מספר קודם לכן, מסר לישראלים:

ממקור מאוד מאוד רגיש בסוריה, [שממנו] קיבלנו והעברנו הלאה מידע בעבר, [נודע לנו ש]כל היחידות שנועדו להתאמן ומתכוננות להשתתף בפעולה הסורית הזאת נמצאות זה יומיים במצב של כוננות להתקפה [...]. כל זה מתרחש לכאורה במסגרת של אימונים, אך לפי המידע שהיה בידינו קודם לכן, אלו הן אכן עמדות זינוק.¹²⁰

חוסיין לא ידע מתי יפרצו הקרבות, ולכן לא מסר מידע מדויק – אולם במידע זה (שלא חידש כלום לישראל) היה כרי לחדר ולחזק את הערכת דרו שמלחמה עתידה לפרוץ בימים הקרובים ועל כן יש להמתין להתראה ממוקדת מהאמצעים המיוחדים. ביום חמישי 4 באוקטובר בשעות אחר הצהריים הגיעו ידיעות על פינוי בהול של משפחות המומחים הסובייטים ממצרים. הידיעות באו מסוריה, ומשמעותן היתה אחת – מלחמה. זו הסיבה שהאירועים של יום זה החלו 'להטיל צל של

119 אבי שליים, המלך חוסיין – ביוגרפיה פוליטית, כנרת, זמורה-ביתן, אור יהודה 2009, עמ' 316. זעירא בספרו מתייחס לפרשה זו (חוסיין קרוי בספרו בשם הקוד 'המבוע' מכיוון שבזמן פרסום הספר, 1993, היה אסור להזכיר את שמו בספרות כדי שלא לחשוף מידע רגיש) ומשתמש באירוע זה כדי להעיד שבעצם גולדה היא האשמה במחדל ולא המודיעין שעליו היה מופקר. הסיבה לכך לדעת זעירא היא שגולדה קיבלה מחוסיין את כל המידע שהיה נחוץ לה כדי לגייס מילואים ולהורות על הכנת צה"ל. עם זאת, זעירא ידע – מכיוון שאנשי אמ"ן צפו בשיחה המצולמת – שחוסיין לא ידע מתי תפרוץ מלחמה ורק עדכן את ישראל על כך שזו אפשרות סבירה וציין שאינו יודע יותר מכך (מכיוון שלא היה שותף לתיאומים הסודיים בין סאדאת לאסד); ראו: זעירא, מיתוס מול מציאות, עמ' 96.

120 בר-יוסף, המלאך, עמ' 287.

ספק' על ה'קונספציה'.¹²¹ הדיווח שיצא מאמ"ן על פינוי הסובייטים ותמונת המצב שהיתה בידיו בעקבות גיחת הצילום קבעו: 'הצבא המצרי בחזית התעלה נמצא בהיערכות חירום שדוגמתה לא איתרנו אף פעם בעבר'.¹²² זעירא הודה שאיננו יכול להסביר את פינוי המשפחות, אולם לא נסוג בו מהערכתו שמלחמה איננה סבירה.¹²³ מנגד, דדו העיר: 'אני צריך לחשוב אם יש לי הוכחה שלא הולכת להיות התקפה. אין לי מספיק הוכחות, שאין בכל הדברים הללו סימנים לכוננות התקפיות'.¹²⁴

על אף הערכת זעירא ודיין שמלחמה איננה סבירה, החליט דדו בבוקר יום שישי 5 באוקטובר על 'מצב כוננות ג' לראשונה מאז מלחמת ששת הימים. משמעות הכוננות היא ביטול כל החופשות בחזיתות הצפון והדרום, כוננות מלאה של חיל האוויר, תגבור סיני בחטיבת שריון נוספת ותגבור חזית הצפון (הגולן) בחטיבה 7. 'יש לי נטייה לעשות מצב כוננות רציני', ציין.¹²⁵ פנייתו פעם נוספת אל זעירא בשאלה אם האמצעים מופעלים מלמדת בבירור שהוא צפה כי אם יהיו התרעות מכריעות, הן יגיעו אליו וכי זעירא שיקר בבירור.¹²⁶ בפגישה עם גולדה ציין דדו כי כוחות המצרים והסורים ערוכים למתקפה וכי אין לנו 'הוכחות פוזיטיביות שאין זה מערך תקיפה'.¹²⁷ לכן נעשו כל ההכנות הדרושות (אף אלו הקשורות ללוגיסטיקה של גיוס מילואים; גיוס שבסמכות הרמטכ"ל להורות עליו, ואינו דורש את הסכמת שר הביטחון) לבד מגיוס גייסות המילואים עצמם. דדו ציין לפני גולדה שלצבאות הערבים יש יכולת לתקוף 'ואף שאין לנו אינדיקציה מספקת שהם אכן רוצים לתקוף, איני יכול לומר, על סמך הידיעות, שהם לא מתכוונים לעשות זאת'.¹²⁸ ברטוב מציין בצדק שהחלטותיו של דדו לא היו מיוסדות על הערכה (כלומר 'קונספציה'), אלא על העובדות בפועל. לפיכך הוא מורה – בלא התייעצות עם דיין – על

121 הצטייט לקוח מתוך לקט שהפיץ אמ"ן ב-5:45 בבוקר. מצוטט בתוך: קיפניס, 1973, עמ' 218. ראו גם ברטוב, דדו, עמ' 314-315.

122 זעירא, מיתוס מול מציאות, עמ' 138-141; דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 21; בראון, משה דיין, עמ' 59; ברטוב, דדו, עמ' 316.

123 ברטוב, דדו, עמ' 315.

124 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 22.

125 ברטוב, דדו, עמ' 317.

126 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 22.

127 ברטוב, דדו, עמ' 319.

128 שם, עמ' 319. השוו: שלמה נקדימון, סבירות נמוכה, רכיבים וידיעות אחרונות, תל אביב 1982, עמ' 88.

'מצב כוננות ג'. דרו הדגיש לפני גולדה כי הוא בטוח שתהיה לו 'התראה חדר' משמעותית ימים אחדים לפני פרוץ האש' (ההדגשה במקור) והתכוון ליכולתם של האמצעים המיוחדים לספק התרעה ברורה, ואם זו תגיע רק בתוך 12 עד 24 שעות מפרוץ הקרבות, תהיה זו 'הפתעה גמורה'¹²⁹. אפשר ללמוד על ניתוח המציאות של דרו משיבת המטכ"ל שהתקיימה לאחר הישיבה עם גולדה ודיין, שהוא דיווח בה על היערכות הצבאות הערביים וציין שביכולתם לפתוח במלחמה בפריסתם הנוכחית ושאינן הוכחה חדר-משמעותית כי הם אינם עומדים לעשות זאת. דרו הביא לידיעת הגנרלים שאמנם הערכת אמ"ן (זעירא דיבר בישיבה) היא כי המצרים והסורים לא יתקפו, אך עדכן בנוגע להכנות שעשה צה"ל לקראת מלחמה, חוץ מגיוס המילואים, שכן 'חייבת להיות אתראה. אולי תינתן היום. אולי יתברר, שהאש עומדת להיפתח בעוד 24 שעות, או בעוד 12 שעות. לא תיפתח אש בלי אתראה מוקדמת כזאת'¹³⁰; אמר והתכוון לאמצעים המיוחדים. גם כאן שתק זעירא בנוגע לאי-הפעלת האמצעים. דרו ידע שאינו יכול להתחיל בגיוס מילואים מכיוון שדיין כבר אמר לו פעמיים בבוקר שהוא יורה על גיוס מילואים רק אחרי שיתחילו הערבים להילחם.¹³¹ הנוסח המדויק של דיין היה 'לא להזיז כוחות, אלא אם ממש יתחיל. הכבישים

129 ברטוב, דרו, עמ' 320.

130 שם. בראון, שלישו ומזכירו הצבאי של דיין, אינו מזכיר אירועים אלו בספרו על דיין במלחמה. הסיבה לכך ברורה – דיין לא אהר את מהלכיו של דרו. כל פרק ד בספר העוסק בשבוע שקדם למלחמה (עד יום שישי 5 באוקטובר) הוא כתב הגנה על דיין ואף, אפשר לומר, התרסה (מנומסת) נגד דרו וזמיר. ראו בראון, משה דיין, עמ' 44-56. דיין בספרו האוטוביוגרפי כתב: 'בישיבת המטה השבועית החלטנו להכריז על מצב ג' בצה"ל וכוננות' ושאר המהלכים שתיארנו. עם זאת, דיין לא מספר לקורא מה שלמדנו מברטוב – שהוחלט על הכוננות בישיבת מטכ"ל שבה לא היה נוכח ובעקבותיה תורגמו הפקודות למעשים. רק לאחר מכן הודיע על כך דרו לדיין בישיבה שהוא מזכיר. דיין, עמ' 573. גם זעירא מסכים עם הצגת הדברים של דרו, כלומר דרו הודיע על כך לדיין. זעירא, מיתוס מול מציאות, עמ' 141. אני מסכים עם דבריו של בר-יוסף כי ההחלטות שהתקבלו בישיבה זו היו החשובות ביותר שהתקבלו מאז החלה המתחיות בספטמבר. בר-יוסף מציין כי אין פרוטוקול מלא של הישיבה 'זו אולי הסיבה שכתבי העיתים של המלחמה נוטים להתעלם ממנו'. זהו פירוש סביר, אולם להערכתי הסיבה נעוצה גם בעובדה שהכרזת כוננות ג סודקת קשות את ה'קונספציה'. ראו: בר-יוסף, הצופה שנרדם, עמ' 298. לדבריהם של זעירא ודרו בישיבה ראו: נקדימון, סבירות נמוכה, עמ' 92-95.

131 דיין והשבון חלקי נוסף, עמ' 23. לפרוטוקול חלקי של הישיבה המוזכרת אצל שר הביטחון ראו: הדוח המוזכר, עמ' 21-24.

ריקים היום'.¹³² לדברי ברגמן ומלצר, זו העדות לכך שדיין נתן הוראה לדרו לא לגייס מילואים.¹³³ מבחינתו של דרו, צה"ל החל להיערך למלחמה שיכולה לפרוץ כבר היום, וכך הנחה את פקודיו.¹³⁴

לעומת דיין, שניסה להמעיט בחשיבות ההתרעות, עשה דרו ככל שיכול כדי להכין את צה"ל.¹³⁵ כשחקרה ועדת אגרנט את דיין על הוראתו לדרו לא לגייס מילואים עד שיתחילו הקרבות הוא אמר: 'אני אומר "לא להזיז כוחות אלא אם ממש יתחילו", וזה תשובה לזה שהוא והרמטכ"ל אומר: אנחנו רוצים לרכז כוחות אם קורה משהו'.¹³⁶ לדרו לא היתה אפשרות לכפות גיוס מילואים מכיוון שאמר ביום שישי 'עדיין אינני יודע על מלחמה בדיוק',¹³⁷ כלומר חסר לו המידע המדויק על שעת הפתיחה באש שתאפשר לו לכפות גיוס מילואים מול עמדת דיין. לחוסר המידע היתה סיבה הגיונית ביותר, שבאה לידי ביטוי בדבריו החדים של דרו בנוגע לאמצעים המיוחדים ולעובדה הזאת:

רק לאחר המלחמה נודע לי, לתדהמתי, כי עד ערב המלחמה הגיעו לאמ"נ [אמ"ן] כ-400 מברקים בעלי אופי התרעתי, שאחדים מהם התייחסו מפורשות לפתיחת המלחמה, ותוכנם של כל אלה לא הובא כלל לידיעתי [...] אני משוכנע שאילו היו כמה מאותם מברקים מובאים לידיעתי, עשוי הייתי להגיע לכלל הערכת-מפקד שונה מזו שהייתה לאמ"נ [אמ"ן].¹³⁸

אציין שוב כי המידע שיכלו האמצעים לספק לדרו כולל ידיעה מדויקת על שעת השיג של המלחמה, ולכן הוא תהה כמה פעמים אם הם מופעלים וציין בפורומים

132 ברגמן וגיל מלצר, מלחמת יום כיפור, עמ' 35.

133 ברטוב, דרו, עמ' 320-323.

134 על ההכנות המפורטות של חיל האוויר למלחמה בעקבות העלאת רמת הכוננות של דרו ראו: שמואל גורדון, 30 שעות באוקטובר: החלטות גורליות: חיל-האוויר בתחילת מלחמת יום כיפור, מעריב, תל אביב 2008, עמ' 204-217. מהספר אפשר ללמוד על הכנות חיל האוויר שהכין בני פלד, מפקד החיל, בחודשים ובימים שקדמו למלחמה. אלוף משנה עודד מרום, מפקד מרכז סיוע התקפי סיפר: 'חיל האוויר לא הופתע במלחמת יום הכיפורים. כמה ימים לפני המלחמה, מבחינה לוגית, הבנו שהולכים למלחמה. אך מבחינה מנטלית לא הפנמנו זאת. יומיים-שלושה לפני המלחמה כולנו היינו במקום שצריך', עמ' 205.

135 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 23.

136 מתוך עדותו של דרו לפני ועדת החקירה, 4.7.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 7.

137 מכתב של דרו לראש הממשלה רבין, עמ' 6. המכתב הארוך פורסם בשנת 2010 בכלי התקשורת השונים.

138 שם, עמ' 11. דרו מצטט את דיין מתוך עדותו לפני הוועדה כפי שהיא מובאת בדוח החלקי השני.

שונים את הוודאות שהתרעה על שעת השין תגיע. את אי-גיוס המילואים בשבוע שלפני המלחמה על אף ההתרעות הרבות יש להסביר בהתנגדותו של דיין מצד אחד ובהיעדר מידע מספק בידי דרו מצד אחר. דיין העיר 'האחריות למתן אישור היא שלי. וללא האישור הזה לא יכול היה [דרו] לגייס'.¹³⁹

בשבת לפנות בוקר התקבל בישראל המידע מ'המלאך' באמצעות זמיר. לדברי בר-יוסף, הכרת אמינותם של שני מקורות איסוף אלו – האמצעים המיוחדים ו'המלאך' – עמדה בבסיס ההערכות שיינתנו אינדיקציות ודאיות למלחמה.¹⁴⁰ לפיכך לאחר ששיקר זעירא לדרו מתחילת השבוע ו'הביטוח המשני' של ישראל (כפי שטען גם זעירא לפי ועדת אגרנט)¹⁴¹ לא פעל, להתרעת המלחמה של מרואן היתה חשיבות של ממש לדרו. לא נעסוק כאן בפרשת הסוכן 'המלאך' ובגלגוליה ההיסטוריים וגם לא בוויכוח אם הוא היה או לא היה סוכן כפול; נסתפק בהפניה לספרו של בר-יוסף המפריך טענות אלו.¹⁴² לענייננו חשוב לציין שמרואן יצר קשר עם קצין האיסוף שלו דובינסקי ב-4 באוקטובר וביקש דבר חריג ביותר – להיפגש עם זמיר, ראש המוסד, בלונדון. מרואן השתמש במילה 'כימיקלים', שהיתה שם קוד למלחמה, אולם הוא לא הכביר מילים, אף שהיו לו שמות קוד מפורטים יותר.¹⁴³ סביר ביותר להעריך שבחמישי, בעת שיצר קשר עם דובינסקי, ארבעים שעות לפני פרוץ המלחמה, הוא לא ידע את השעה המדויקת לפריצת המלחמה וכן 'לא מן הנמנע גם שהיה משוכנע שהישראלים כבר יודעים' ממקורות אחרים וכן על בסיס תכניות המלחמה של המצרים שהעביר בעבר לישראל.¹⁴⁴ זמיר לא הבין מהדיווח שהעביר לו ראש לשכתו פרדי עיני (באמצעות דובינסקי) שמרואן מוסר התרעת מלחמה מדויקת, אולם מכיוון שהסתובב זה כמה ימים בחשש והיה 'מודאג בשל זרימת הידיעות על מלחמה ונטיית אמ"ן לבטל את ערך המידע ההתרעתי, החליט מיד לנסוע'.¹⁴⁵ זמיר עצמו מדגיש בתחילת ספרו 'ידעתי שמוטל עלי לנסות לחפש תשובה למחלוקת שניטשה בין המוסד לבין שר הביטחון וראש אמ"ן, שעמדו על דעתם

139 בר-יוסף, המלאך, עמ' 238-239. ועדת אגרנט ייחדה כרוח שלה נספח ל'מהלכים של המוסד בתחילת אוקטובר'. ראו: דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 47-55.

140 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 99-100.

141 בר-יוסף, המלאך, עמ' 314-338; ראו גם זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 147. לניתוח המטיל ספק במסקנותיו של בר-יוסף ראו קיפניס, 1973, עמ' 253-288.

142 בר-יוסף, המלאך, עמ' 222.

143 שם, עמ' 224.

144 שם, עמ' 225.

145 זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 12.

כי לא צפויה מלחמה, וזאת למרות הידיעות האחרונות שהיו בידיהם.¹⁴⁶ הסברה שבר-יוסף מעלה כי למרואן נודעה שעת השין המדויקת רק ביום שישי, זמן קצר לפני הפגישה עם זמיר בדירת מסתור בלונדון, סבירה בהחלט בעקבות השינויים שעשו סאדאת וזאפז אל-אסד לאחר שעזב מרואן את מצרים.¹⁴⁷ לפני שזמיר טס ללונדון הוא הודיע לזעירא: 'זו מלחמה'.¹⁴⁸ ככל הנראה, אף שר החוץ של מצרים מחמוד אל-זיאיאת היה מופתע להיוודע בשבת שהמלחמה עומדת לפרוץ בקרוב. לדברי קיפניס, 'סאדאת נמנע מלערוך גם ביום האחרון את שר החוץ שלו על המלחמה שתפרוץ'.¹⁴⁹

פגישת זמיר ומרואן החלה בשעה 22:00 ונמשכה כשעה. אז מיהר זמיר להעביר לעיניו, שהמתין בישראל, את המידע שקיבל ממרואן. בסביבות 2:30 מסר זמיר לעיניו: 'הקבלנים החליטו לחתום על החוזה בתנאים המוכרים לנו. הם ינחתו לחתימה בשבת לפני חושך. שניהם יבואו יחד ואין להם שותפים'.¹⁵⁰ משמעות דברים אלו היתה אחת: מלחמה עומדת לפרוץ. משמעות חשובה לא פחות היתה של הביטוי 'תנאים המוכרים לנו'. זמיר אומר כי התברר לו שמרואן רצה לדבר אתו ישירות מכיוון שלא רצה לומר שהמלחמה 'תפרוץ בלי להוסיף את הרקע והעובדות המשלימות וההסתייגויות האפשריות, שלפיהן אם ישתנו התנאים ברגע האחרון, עשוי סאדאת לסגת בו מכוונת המלחמה'.¹⁵¹ ברור מדוע רק בפגישה בין מרואן לזמיר אפשר 'להבהיר את הדברים לאשורם'.¹⁵² משמעותו של הביטוי 'תנאים מוכרים' היא הגבלתם של יעדי תכנית המלחמה העדכנית של המצרים – 'צריחים גבוהים' – לכיבוש שטח בעומק של עד עשרה קילומטרים ממזרח לתעלה והידיעה כי בשלב זה אין בכוונת מצרים להתקדם לכיוון מצרי הגידי והמתלה,¹⁵³ זהו קו נסיגה שבתוך ימים מספר יציע דיין לסגת אליו. בשעה 4:30, לאחר שעבר המידע של זמיר אל מקבלי ההחלטות, ידעו הכול שמלחמה עומדת לפרוץ.

146 בר-יוסף, המלאך, עמ' 234, 244.

147 על דבריו המדויקים של זמיר לזעירא היתה מחלוקת לאחר המלחמה. ראו: דיין וחשבוני חלקי נוסף, עמ' 52-54.

148 קיפניס, 1973, עמ' 246.

149 בר-יוסף, המלאך, עמ' 245.

150 שם, עמ' 234, 244.

151 זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 147.

152 בר-יוסף, המלאך, עמ' 245; זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 148.

153 דני אשר, לשבור את הקונספציה, מערכות, משרד הביטחון, עמ' 226. זהו ספר חובה לכל מי שמתעניין בהיבטים האסטרטגיים של מצרים במלחמת יום הכיפורים. ראו גם

עמ' 95-101.

זמיר קיבל ממרואן מידע נוסף שעתיד היה להשפיע הן על אופן ההיערכות של צה"ל ולחימתו כל המלחמה והן על חילוקי הדעות בצמרת הפוליטית בישראל. זמיר סיפר שמרואן אמר לו:

התכנית תתנהל על פי התכנית שאתם יודעים עליה, לא היה בה שום שינוי שיש לו איזה חשיבות אופרטיבית או טקטית. הוא חזר וסיפר לי על ההסכמות שבין סאדאת והגנרלים שלו, וציין שעדיין לא ברור אם יתבצע גם השלב השני של המתקפה שיכלול את המשך ההתקדמות לקו המעברים בסיני מעבר לעשרת הקילומטרים הראשונים. יש על כך מחלוקת, אמר, וההחלטה תתקבל רק אחרי סיום השלבים הראשונים של חציית התעלה וההגנה מול התקפות הנגד הישראליות הצפויות.

זמיר ידע למה מתכוון מרואן בצינונו 'יש על כך מחלוקת' בהנהגה המצרית, אולם בספרו הוא לא הרחיב על סוגיה זו, החשובה לעניינינו. עלינו להתעכב מעט על 'העצירה האופרטיבית' של המצרים לאחר שבוע לחימה מכיוון שסוגיית 'עומק משימותיהם המתוכננות'¹⁵⁴ היתה עתידה להשפיע על המחלוקת בצמרת הישראלית. במצרים התקיימה מחלוקת המקבילה בכמה מישורים למחלוקת בישראל – מחלוקת על אופייה של תכנית המלחמה המצרית. במאמר 'המחדל שעוד לא נחקר' שפורסם בהארץ ב-2012 מתייחס בר-יוסף למידע שהמוסד העביר לגולדה כבר בתחילת 1973 (זמיר הוא המקור לכך בספר שציטטנו ממנו) על התכנית 'צריחים גבוהים' של המצרים, שמטרתה לשבור את הקיפאון המדיני שנוצר בין ישראל ובין מצרים באמצעות אסטרטגיית לחימה שיעדיה מוגבלים.¹⁵⁵ התכנית היתה שונה באופייה מ'גרניט 2 מעודכנת', שהיתה תכנית רחבה בעלת יעדי כיבוש אסטרטגיים נרחבים. באמ"ן ידעו על התכנית המוגבלת, ובכל זאת העריכו את אסטרטגיית הלחימה של מצרים לפי התכנית הישנה, שלאחר כיבוש קו בר-לב (במרחק של כעשרה קילומטרים מהתעלה) יכבשו את המצרים. שר הביטחון דיין הכיר תכנית זו, אולם לדברי בר-יוסף, לא הכיר אותה איש במטכ"ל;¹⁵⁶ אי-ידיעה זו הובילה למתקפת הנגד של ישראל ב-8 באוקטובר מפאת החשש לכיבוש המצרים בידי מצרים.

154 אורי בר-יוסף, 'המחדל שעוד לא נחקר', הארץ, 25.9.2012.

155 שם.

156 על רצונו של סאדאת לעבור מאוריינטציה סובייטית לאוריינטציה אמריקנית אפשר לקרוא בספרו המצוין של שמעון שמיר, מצרים בהנהגת סאדאת: הביקוש אחר אוריינטציה חדשה, דבי, תל אביב 1978; ובתוך: שמואל שגב, סאדאת – הדרך לשלום, מסדה, רמת גן 1978.

למעשה, התכנית שיצאה לפועל בתחילה היתה 'צריחים גבוהים', והיא תאמה את האסטרטגיה ואת המדיניות של רמטכ"ל צבא מצרים שאזאלי. הלה ראה במלחמה ניצחון של מצרים כבר לאחר חמישה ימי מלחמה, שאז כבשה מצרים את קו בר-לב תוך כדי נטרול חיל האוויר של ישראל ונטרול יכולתה של ישראל לנהל קרבות שריון. מבחינת שאזאלי ותומכיו הפוליטיים היתה לאסטרטגיית לחימה מצומצמת זו מטרה פנימית: הוכחה שמצרים יכולה וצריכה להישאר תחת המטרייה הסובייטית בניגוד לדעת סאדאת, שרצה לתת גט כריתות לאוריינטציה הסובייטית ולעבור לאוריינטציה אמריקנית.¹⁵⁷ שאזאלי ציין שלאחר כיבוש עיון מוסא מדרום לתעלת סואץ הוא היה 'שקט מכפי שהייתי אי פעם מאז תחילת המתקפה'.¹⁵⁸ לדעתי, הסיבה לכך היא שהתכנית 'צריחים גבוהים' היתה מאז ומתמיד מטרת המלחמה של שאזאלי.

כאמור, עמדתו של סאדאת היתה מנוגדת לעמדת רמטכ"ל שלו. זמיר מעיד שסאדאת

החליט על האסטרטגיה שלו עוד לפני שדיבר עם הגנרלים. הוא היה מוכן, ואף פרסם זאת בגלוי בתקשורת המצרית, לצלוח את התעלה גם במחיר של מיליון חיילים [...] עד חודש מאי עובדה התכנית העקרונית לתכנית צבאית מפורטת, שכללה שלב נוסף — כיבוש קו המעברים. הגנרלים של סאדאת הסתייגו מהשלב הזה מחשש שפעילות מחוץ לטווח טילים קרקע-אוויר תחשוף אותם להתקפות חיל האוויר הישראלי [הדגשות שלי].¹⁵⁹

לאחר כיבוש קו בר-לב, הורה סאדאת על העברת שתי ארמיות לתוך עומק סיני על אפם ועל חמתם של הגנרלים המצרים שטענו בצדק כי הדבר יוביל להשמדת חיל השריון של מצרים ולפתיחת מסדרון שישראל תוכל לחצות בו את התעלה. קצרה היריעה מלהרחיב על פרשה מרתקת זו (הקורא מוזמן לתהות אם הצעתו של סאדאת, שהובילה לפרשה המפורסמת של כיתור הארמיה המצרית, היתה טעות של סאדאת או חלק ממדיניותו נגד שאזאלי ומהלך שחתר למעבר של מצרים לאוריינטציה אמריקנית), אולם חשוב לציין שאסטרטגיית

157 פריק סעד אלדין אל-שאזאלי, חציית התעלה, מערכות, משרד הביטחון, תל אביב 1987, עמ' 176.

158 זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 159.

159 זמיר כתב: 'מה שהטה הפעם את הכף, והצליח לערער את זחיחותו העיקשת של אמ"ן, היה העובדה שמרואן נקב בתאריך מפורש לפתיחת המתקפה — למחרת היום'. זמיר, בעיניים פקוחות, עמ' 12.

הלחימה המוגבלת של שאזאלי, שהסתפקה בישיבה של המצרים במרחק עשרה קילומטרים מהתעלה בלא כיבוש המצרים, תאמה את הצעותיו של דיין, שנעסוק בהן בהמשך הדברים.

המידע שהעביר זמיר לישראל היה הרכיב היחיד שחסר לדדו כדי שיוכל לדרוש גיוס מילואים.¹⁶⁰ ועדיין עמד לפניו יום של מאבקים מתוחים עם דיין וזעירא על האופן שצה"ל יהיה ערוך בו כשתפרוץ המלחמה. המסמכים והפרוטוקולים, שנעשו זמינים בשנים האחרונות, מאפשרים להתחקות התחקות מדויקת למדי על האירועים, מרגע שהופץ המידע של 'המלאך' בארץ. עד השעה 8:05, שאז נערכה הישיבה המכרעת אצל גולדה, התרכז דדו בהכנות למכת מנע ולגיוס מילואים, בטיפול בקבלת ההחלטות בדרג המדיני ובהנחיית אלופי הפיקוד להמשיך את ההיערכות למלחמה.¹⁶¹ בדיון עם דיין בשעה 5:50 דרש דדו גיוס מילואים מלא של קרוב ל-200 אלף חיילים, ו'שר הביטחון מציין שעל סמך הידיעות של עכשיו, אין עדיין לעשות גיוס כללי'. בהתחלה אישר גיוס של 20,000-30,000 חיילים,¹⁶² ולאחר דיון נוסף הסכים לה'גנת אין ב'רה' ולגיוס שתי אוגדות, כ-50,000-60,000 אלף חיילים. זעירא, שהצטרף לדיון, קבע שהמקורות 'אומרים הכל שקט לא תהיה מלחמה'.¹⁶³ הרמטכ"ל חזר על דרישתו לגיוס מילואים מלא, אולם דיין לא הסכים ודרש להמתין לישיבה אצל גולדה בשעה 8:05 – כשעתיים לאחר מכן.¹⁶⁴ דיין אמר: 'על סיפורי צביקה זמיר לא מגייסים את כל צה"ל',¹⁶⁵ וכך נוצר רושם כאילו התרעתו של מרואן אינה רצינית. אולם הביוגרף של פרס ידע לספר, ככל הנראה מפיו, שדיין הזמין את שותפו-ידידו הוותיק למשרדו ב-6:00, לאחר ששעתיים מוקדם יותר הגיעו ידיעות סופיות שהמצרים והסורים עומדים לפתוח במלחמה.¹⁶⁶ דבר זה מפריך את טענותיו כי לא חשב שעומדת לפרוץ מלחמה וכי חשב מהנזק שיגרורם גיוס שווא לו ולמפלגתו בבחירות הקרבות.

160 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 31. אפשר להשוות לברטוב, דדו, ב, עמ' 9-13, 15-20.

161 ברטוב, דדו, ב, עמ' 15.

162 שם, עמ' 33.

163 שם, עמ' 34.

164 גורדון, 30 שעות באוקטובר, עמ' 258. מסתמך על רישומו של שלמה גזית, ראש אמ"ן שהחליף את זעירא, שנכח במקום.

165 מיכאל בר-זהר, כעוף החול: שמעון פרס – הביוגרפיה, ידיעות אחרונות, תל אביב 2006, עמ' 411.

166 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 39. חקירת דדו ודיין בסוגיה זו מובאת בעמ' 34-39.

ועדת אגרנט ציינה שגיוס גייסות המילואים (50,000 שדיין הסכים לגייסם) התעכב בשעתיים משום שדרו המתין להכרעתה של גולדה על גיוס מלא, אך הוועדה לא דייקה.¹⁶⁷ במכתב שכתב לימים לרביץ, בעת ממשלתו הראשונה, ציין דרו:

בפגישתי עם שר הביטחון בבוקר יום הכיפורים לא סוכם על גיוס שתי אוגדות. העדתי, כי בשלב מסוים באותו דיון הורה שר הביטחון למזכירו הצבאי לבקש טלפונית את אישור ראש הממשלה לגיוס שתי אוגדות. אני הבהרתי כי אין להסתפק בכך. שר הביטחון ביטל את הוראתו למזכירו הצבאי וסיכם ששתי ההצעות תועברנה לראש הממשלה להכרעתה [ההרגשה שלי].

דיין לא הסביר מדוע לא יצר קשר עם ראש הממשלה מיד.¹⁶⁸ דרו ציין שדיין לא הסמיך אותו לגייס את המילואים ו'לא הורה ולא נתן את אישורו לגיוס המוגבל והשאיר את כל הנושא להכרעת ראש הממשלה' (ההרגשה שלי).¹⁶⁹ עדותו הפתלתלה של דיין לפני הוועדה בעניין זה מעידה על מומחיותו הרבה להסביר בדיעבד את מהלכיו. הוא ציין שלהבנתו דרו היה יכול להתחיל בגיוס המילואים. עם זאת, 'אם הרמטכ"ל יאמר אחרת, אני לא אטען שהוא מטעה'.¹⁷⁰ כלומר דיין למעשה מאשר את טענת דרו שהעיכוב חל לא בגללו אלא משום שדיין ביטל את ההסכם לגיוס מילואים.¹⁷¹

הפגישה עם גולדה החלה בשעה 8:05, ושני הצדדים הציגו את עמדתם. גולדה כבר ידעה שמלחמה עומדת לפרוץ כי עמד לרשותה המידע שהעביר מרואן. דיין אמר שגיוס של 50,000-60,000 אלף חיילים מוסכם עליו, 'לזה

167 מכתב של דרו לראש הממשלה רבין, עמ' 12. לדברי ברטוב, מזכירו הצבאי של דיין (בראון) לא הצליח להשיגה. ברטוב, דרו, ב, עמ' 15.

168 שם, עמ' 14.

169 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 35.

170 התייחסות נוספת לפרשה, שונה מזו הניתנת כאן, תוך כדי הבאת תמלול הפרוטוקול שכתב גזית בזמן אמת, אפשר למצוא בתוך: גורדון, 30 שעות באוקטובר, עמ' 257-260. גורדון כתב: 'זוהי שגיאת חייו של דרו לדחות את גיוס שתי האוגדות שדיין מציע' (עמ' 259), עם זאת, אני חושב שגורדון לא הבין או לא ידע (אינו מזכיר או מפנה למכתב שהשתמשתי בו). שדיין ביטל את הסיכום הראשוני על גיוס מינימלי. גורדון מסתמך על כמה פסקאות מ'פנקס שירות' של רבין לצד הפרוטוקול החשוב של גזית שהוא מביא.

171 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 40.

אין ברירה כי זה כוח הגנתי,¹⁷² והציע שאם 'חמיר' הדברים, יגויסו חיילים נוספים.¹⁷³ דרו הסכים עם הערכתו האסטרטגית של דיין, אולם חלק על טיבה. אם לא יגויס המערך המלא, אמר, 'נוכל לבלום, אך נהיה מוגבלים למהלכים הגנתיים, בעוד שאם יהיו יותר כוחות, נוכל לתקוף ולעבור למתקפת נגד' (ההדגשה שלי).¹⁷⁴ הלחץ של דיין להימנע מגיוס מלוא כוח המילואים לא שכנע את גולדה; ודאי לא אחר שהודיע: 'אם תאשרי גיוס מילואים גדול, לא אתפטר'.¹⁷⁵ זוהי ראייה לכך שהיה מדובר בשיקול דעתו של דיין, וככזה – שיקול שגולדה היתה צריכה לתת עליו את הדעת. ההיגיון של דיין ברור, 'היות שאני מעריך שב-24 שעות [לאחר שעת השיון] אנו יכולים להרשות לעצמנו זאת [להימצא במצב של גיוס מילואים חלקי], אז נעשה המהלך הראשון בקושי ולהתחיל זאת טוב מבחינה בינלאומית'.¹⁷⁶ בשעה 9:20 קיבלה גולדה החלטה על גיוס מילואים מלא, אף על פי שדיין המליץ על גיוס חלקי בלבד.¹⁷⁷

סוגיה נוספת שעלתה לדין בישיבה הראשונה של דרו ודיין, ולאחר מכן בישיבה אצל גולדה, היא מכת המנע, ויש לציינה אף על פי שאיננו עוסקים בה בפירוט. כידוע, דרו הורה לחמש את מטוסי חיל האוויר כדי להכות את סוריה מכת מנע, מכיוון 'שהיא יתרון עצום. היא תחסוך הרבה חיים. אם ניכנס למלחמה שהשלב הראשון שלה הוא בלימה – ויש לי ביטחון שנעמוד בה – ואחר כך תקיפה, זו תהיה מלחמה רצינית'. דרו ציין שיהיה אפשר להשמיד בשעה 12:00 את חיל האוויר של סוריה כולו ולאחר מכן יידרשו עוד שלוש שעות להשמדת מערך הטילים.¹⁷⁸ דיין התנגד למכת המנע משום שהיא תפגע בישראל מבחינה בין-לאומית ותקשה על קשריה עם ארצות הברית. הוא טען שעל ישראל לפעול בסודיות מול קיסנינג'ר, שידבר עם הסובייטים ועם המצרים.¹⁷⁹ כידוע, באותו דיון הוחלט משיקולים מדיניים שלא להנחית מכת

172 'סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה', 6.10.1973, א-7049/19, ארכיון המדינה,

עמ' 9.

173 שם, עמ' 5.

174 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 42.

175 'סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה', עמ' 11.

176 תיאור של אותן שעות נמצא בזיכרונותיו של תת-אלוף ישראל ליאור, המזכיר הצבאי

של גולדה. הבר, היום תפרוץ מלחמה, עמ' 11-31.

177 שם, עמ' 5. בסטנוגרמה כתוב שלוש שעות, אולם זו טעות הקלדה, כפי שציין דרו

בעדותו לפני הוועדה. ראו: מתוך עדותו של דרו לפני ועדת אגרנט, 4.2.1974, ארכיון

צה"ל, עמ' 92.

178 שם.

179 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 30.

מנע.¹⁸⁰ גולדה הסבירה שישראל אינה נמצאת במצב של 1967, שאז יכלה להיות התוקפת ראשונה (לאחר חודש 'המתנה'), שכן 'הפעם העולם מתגלה בכך נבזותו'.¹⁸¹ קיפניס נדרש לסוגיה זו בספרו כמה פעמים, והוא מציין שהסיבה להתנגדות גולדה ודיין למכת מנע מקדימה היתה הבנות לא פורמליות בינה ובין קיסינג'ר, שהתבססו על עזרתו לישראלים למסמס את הצעות השלום של מצרים, ובתמורה לכך תצטרך ישראל 'להמתין יותר משעתיים' בהפעלת כוחה הצבאי אם תתחיל מלחמה. קיפניס מכנה זאת 'הבנות דצמבר 1971'.¹⁸² קיפניס למעשה נותן הכשר למדיניות דיין וכורך בה גם את גולדה. לדעתי, זוהי פרשנות לא סבירה שאיננה נתמכת בעובדות, ואני נוטה לקבל את פרשנותם של סקל וגורדון האומרים שלא עמדו שיקולים נסתרים 'להמתין יותר משעתיים' אלא שיקולים מדיניים עם רציונל ברור.¹⁸³

לדברי ברטוב, ההבדל בין דיין לדרו ביום שבת היה שהרמטכ"ל כבר היה משוכנע שהמלחמה עומדת לפרוץ ואין למנוע אותה, ואילו דיין 'לא היה בטוח עדיין כי אכן המלחמה היא בלתי־נמנעת'.¹⁸⁴ הדיונים שהתקיימו בישיבה אצל גולדה ודיונים לאחר מכן מלמדים על ההידברות של ישראל עם ארצות הברית בניסיון למנוע את המלחמה, אולם צמרת מקבלי ההחלטות כבר ידעה בבירור שהמלחמה עומדת לפרוץ בשעות הקרובות אם לא יעלה יפה מאמץ המניעה, ובו בזמן צריך להכין את זה"ל להיות במצב האופטימלי כשתפרוץ המלחמה. אם כן, מדוע התנגד דיין לגיוס מילואים ומדוע הוסיף זעירא לטעון שיש סבירות נמוכה למלחמה? יתרה מזאת, לפי דוח אגרנט 'בשעה 4:30 בבוקר בערך ביום הכיפורים הודיע ראש אמ"ן, על יסוד מידע חדש שקיבל, על פתיחת המלחמה על־ידי האויב בשעה 18:00 בערב בשתי החזיתות'.¹⁸⁵ אמירה חדר־משמעית כזו

180 'סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה', עמ' 9.

181 קיפניס, 1973, עמ' 230 ולאורך כל הספר.

182 עמנואל סקל, הסדיר יבלום? כך הוחמצה ההכרעה בסיני במלחמת יום הכיפורים, מעריב, תל אביב 2011. סקל מייחד לסוגיית המכה המקדימה פרק אינפורמטיבי שלם, והוא מביא בו גם את ממצאיו מריאיון שלו עם קיסינג'ר, עמ' 395-439. ועל פרשה זו מנקודת המבט של חיל האוויר ראו דיון מפורט בתוך: גורדון, 30 שעות באוקטובר, פרק 10 ו־12. גורדון מתייחס למברק ששלחה גולדה לקיסינג'ר יום לפני שפרצה המלחמה ובו הודיעה לו: 'אין כל כוונות ליזום פעולה צבאית נגד טוריה או מצרים'. שם, עמ' 248.

183 ברטוב, דרו, ב, עמ' 13.

184 דו"ח ועדת אגרנט, עמ' 18.

185 על כך ראו תת־פרק 'על מעמד המונופולין של אמ"ן כלפי רשויות שמחוצה לו' בדיון וחשבון חלקי נוסף, עמ' 167-175.

של ועדת אגרנט וכן עדותו של פרס ועדויות אחרות אינן מאפשרות להסביר את התנגדותו של דיין לגיוס מילואים בשלב זה באמצעות הסבר ה'קונספציה', שהרי הוא ידע בוודאות כי מלחמה עומדת לפרוץ בקרוב. אפשר לשאול מה הרוויח דיין מכך שצה"ל לא יהיה מוכן למלחמה כרצונם של דדו או גולדה; והאומנם גם דיין הוא קרבן ההטעיה של זעירא. ראשית אענה על השאלה השנייה.

הערת סוגריים קצרה: אפיון פעילותו של דיין

לפי המידע שבידינו, זעירא שיקר הן לדדו והן לדיין בדבר הפעלת האמצעים המיוחדים והסתיר מהם את אי-הפעלתם, אך הרשו לי להניח שאין דין דיין כדין דדו. מכיוון שהמקור היחיד להנחה שדיין לא ידע על אי-הפעלת האמצעים הוא דיין עצמו – כפי שראינו בחלק א של המאמר – ששאל באחת הישיבות אם יש משהו ב'טראפיק', ראוי לבחון ולו בקצרה את הקשר בין דיין לזעירא ולהזכיר את אי-שביעות רצונם, אם נשתמש במילים עדינות, של שניהם מדדו, מזמיר ומהמקור 'המלאך'.

המונופול שהיה לזעירא על המידע המוגש למקבלי ההחלטות אינו מוטל בספק.¹⁸⁶ הקשר הטוב שלו עם דיין התחיל עוד באמצע שנות החמישים, בעת ששימש ראש לשכתו של דיין הרמטכ"ל בעת פרשת 'עסק הביש'.¹⁸⁷ סביר להניח שזעירא נחשף לאופני פעילותו של דיין בזיוף מסמכים ובהפלת האשמה של הפעלת הרשת במצרים על פנחס לבון, שלא היה מעורב בפרשה כלל.¹⁸⁸ 'אלי זעירא היה בחירה של משה דיין [...] הייתה (בניניהם) מערכת יחסים מאוד טובה. לדדו היה קשה מאוד להיכנס' בין השניים, שכן 'זה אומר להיכנס באופן שהוא מערער על הערכה' של זעירא, וזה 'היה מאוד לא נוח', סיפר לימים

186 זעירא, מיתוס מול מציאות, עמ' 17.

187 ראו את מחקרה של איל כפכפי משנת 1998, שהיא מצאה בו כי לפרשה היתה אחראית חבורתו של בן-גוריון. מאז לא פורסמו מחקרים מפורטים העוסקים בפוליטיקה של הפרשה. ישנה הספרות שמטילה את האשמה על לבון, שמחבריה באים כולם מחוגים המקורבים לבן-גוריון. ראו: חגי אשד, מי נתן את ההוראה, עידינים וידיעות אחרונות, תל אביב 1979; שבתאי טבת, עונת הגז, איש-דור, [לא מצוין מקום הוצאה] 1992; Shabtai Tevet, *Ben-Gurion's Spy*, Columbia University Press, New York 1996; ראו גם את ספרו של אהרן הראל, בין בניין להרס, עם עובד, תל אביב 2004.

188 מתוך ריאיון ארוך עם זמיר במרכז התיעוד של מרכז יצחק רבין לחקר ישראל, 30.3.2003, ארכיון המרכז (להלן: ריאיון מרכז רבין).

זמיר.¹⁸⁹ דיין לא המליץ על מינויו של דדו לרמטכ"ל, אולם גולדה החליטה למנותו למרות זאת. זמיר כתב שדיין ראה בזעירא את הרמטכ"ל הבא אחרי דדו. 'גולדה הבינה את הקושי הטמון ביחסים הקרובים כל כך' ביניהם, ולכן קירבה את דדו אליה 'כדי שבנסיבות האלה ייווצר איוון'.¹⁹⁰ דיין הקים את 'פורום שר הביטחון', שזעירא שימש בו משענת למדיניותו, וזמיר, ראש המוסד, לא הוזמן לשיבותיו. נקל לראות אפוא מדוע ראתה גולדה שטמון קושי ביחסים בין השניים ומול הקשר של דיין ושל זעירא בחרה בהיגיון רב לחזק את מעמדו של זמיר, שראה בפורום הזה 'מכשיר לייצור הסכמה ולחיוזק סמכותו' של דיין.¹⁹¹ זמיר מספר שגולדה ידעה על המחלוקת בין הערכות המוסד ובין הערכת אמ"ן וכן שהוא לא הוזמן לפגישות בענייני מודיעין אצל שר הביטחון, שקוימו בדרך כלל בהתרעות קצרות.¹⁹² זמיר מסביר שגולדה נמצאה במצב לא נוח אל מול דיין בסוגיות מודיעיניות והרתעתיות ושלרוב לא יכלה לקרוא לזמיר לבוא לשיבותיה עם דיין.¹⁹³ יש להניח כי הסיבה לכך נוגעת לעמדותיו השונות של זמיר.

מרבית לציין את תלותה של גולדה בדיין כמומחה לענייני ביטחון – תלות שלדעתי יש להטיל בה ספק.¹⁹⁴ חשוב להזכיר את היחס העוין של דיין (ואנשי מפלגת רפ"י, רשימת פועלי ישראל, בכללותם) כלפי גולדה. למעשה, דיין ורפ"י נמנעו במעמד ההצבעה בעד מועמדותה לראשות הממשלה במאוס 1969, לאחר פטירתו של לוי אשכול. הללו נמנעו ולא התנגדו כי לא היה בכוחם למנוע את ניצחונה במרכז המפלגה (שבעים בעד, ואף לא קול אחד נגד).¹⁹⁵ 'איש מאיתנו לא שכח את העבר', ציין דיין בזיכרונותיו.¹⁹⁶ לכן גולדה,

189 זמיר, בעניינים פקוחות, עמ' 106.

190 שם, עמ' 109.

191 שם, עמ' 154.

192 ריאיון מרכז רבין.

193 רואי התלות הזו ומנסחיה מתעלמים מהקשר בינה ובין יריביו של דיין, ובעיקר אלון וגלילי. זמיר מציין – בצדק לדעתי – שגולדה חפצה לשמור על ממשלתה ועל לכידות מפלגת העבודה באמצעות איוון בין רפ"י ובין אחדות העבודה. עם זאת, מהבחינה המדינית (והכלכלית) היא עמדה לצדם של אלון וגלילי. כידוע, גלילי היה יועצה הקרוב ושותף מלא להחלטותיה כל כהונתה.

194 דיין, אבני דרך, עמ' 551-552. מירון מרזיני, היהודיה הגאה: גולדה מאיר וחזון ישראל, עידנים וידיעות אחרונות, תל אביב 1990, עמ' 355.

195 דיין, אבני דרך, עמ' 553.

196 יוסי גולדשטיין, גולדה – ביוגרפיה, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2012.

שהכירה את דיין ורפ"י ובמשך שנים התנגדה למדיניותם בכל שטחי החברה והפוליטיקה, ידעה מיהו שר הביטחון המכהן לצדה ומיהו ראש אמ"ן שחבר בו. כל ניסיון להמעיט בידעיתה הוא אי-הבנה שלה – אי-הבנה שלדעתי לוקה בה גם הביוגרף האחרון שלה.¹⁹⁷ חשוב להזכיר כי בעקבות הדיונים על הצטרפות רפ"י למפא"י והקמת מפלגת העבודה טענה גולדה אחרי מלחמת ששת הימים שיש 'להציל את מפלגת העבודה מהשתלטות של חצי-פאשיסט, משה דיין'.¹⁹⁸ זו לא היתה פליטת פה, שכן היא ראתה במהלכים הפוליטיים של דיין ושל מפלגתו רפ"י לפני מלחמת ששת הימים ובזמן המלחמה – הניסיונות להדיח את אשכול ומניעת תפקיד שר הביטחון מאלון ומינויו של דיין לתפקיד זה – מהלכים של מפלגה פשיסטית.¹⁹⁹

היחסים הקרובים בין דיין ובין זעירא לא באו לידי ביטוי במסמכים ובפרוטוקולים, אולם די בעובדה שדיין רצה כי זעירא יהיה הרמטכ"ל הבא, להעיד שהם ראו עין בעין את מצבה של מדינת ישראל ואת האופן שיש לסלול בו את עתידה. האם זה יהיה מופרך להעריך שדיין ידע כי האמצעים המיוחדים אינם פועלים ובאמצעות זעירא מנע מדדו את המידע שפילל לו במשך שבוע ויותר מאז הידיעה שמסר חוסיין לגולדה עשרה ימים לפני פרוץ המלחמה? מובן שאין לכך הוכחות במסמכים ובעדויות. האדם היחיד שיכול להעיד על כך הוא זעירא עצמו, אך אין סיבה שיעשה זאת. ראינו לעיל את אמירתו של זעירא כי יש בידו הקלטת שערכה כ'פצצת אטום', המוכיחה שהעלילות נגדו אינן נכונות ושהקלטה זו 'אינה אלא תעודת הביטוח שלו'. עד היום לא חשף זעירא את ההקלטות הללו, שיכלו בהחלט לשמש את החוקרים העוסקים בסוגיית המודיעין. מדוע זעירא צריך לשמור ברשותו 'פצצת אטום'? על מי הוא מגן כאשר אינו חושף את ההקלטות הללו? לבטח לא על דדו, זמיר או גולדה, שמאז פרסום ספרו בשנת 1993 הטיל עליהם, בין היתר, את האחריות לפרוץ המלחמה. סביר כי אילו היה לזעירא מידע שיכול להרשיעם הוא לא היה מהסס להשתמש בו כדי לזכות את עצמו.

שנים של מחקר אקדמי ופרסומים פובליציסטיים לרוב עסקו בשאלה שהיתה לחלק מהדי-אן-איי של ישראל – מי נתן את ההוראה? בפרשת לבון. הפרשה היתה תולדה של 'עסק הביש' – כישלון של חיל המודיעין של ישראל

197 נקדימון, סבירות נמוכה, עמ' 19.

198 גולדה אמרה בהתייחסה לרפ"י: 'המערך לא יהיה המפלגה הסוציאליסטית הראשונה שתמסור את השלטון לפאשיזם ללא קרב', גיליון אות, עיתון מפלגת העבודה, גיליון 31.5.1973, 106.

199 איל כפכפי, לבון – אנטי משיח, עם עובד, תל אביב 2008.

בסדרת פעולות חבלה נגד מטרות מערביות במצרים בשנת 1954 כדי לעכב את פינוי תעלת סואץ, כדי ליצור מצג כאילו הן מעשה ידי מחתרת מצרית לאומנית. אמ"ן בראשות בנימין גיבלי היה אחראי למבצעים הכושלים שסיבכו את ישראל בתסבוכת בין-לאומית. גיבלי, בהוראתו של דייך הרמטכ"ל, הגיש דוח מזויף, שלפיו לבון נתן את ההוראה לגיבלי בארבע עיניים בזמן שדיין שהה בחו"ל. ההיסטוריונית אייל כפכפי מתייחסת בפירוט במחקרה לאופנים השונים שדיין וגיבלי הפילו בהם את האשמה על לבון; בסופו של דבר זוכה לבון מאשמה.²⁰⁰ דייך לא בחל בזיוף מסמכים ושיקר במצח נחושה לציבור הישראלי ולמקבלי ההחלטות. כפכפי, שהקדישה למחקר שנים רבות, מציינת את הקשיים שהערימו לפניה במיני ארכיונים, עד שלבסוף פנתה לראש הממשלה יצחק רבין ולמבקר המדינה שיתירו לה את שמתירים לחוקרים אחרים.²⁰¹ מותה בטרם עת (2002) לא אפשר לה לקרוא את גילויי של גיבלי לפני מותו (2008) המאשרים את מה שכתבה בספרה. גיבלי התכוון לפרסם ספר שיחשוף את האמת על הפרשה.

הוא שכר את שירותיו של העיתונאי והסופר אריה קרישק, ובסדרה של מפגשים מוקלטים מסר לו את גרסתו המלאה. בסיום עבודתו, מסר קרישק לגיבלי כ-500 עמודים של כתב היד עם השם הזמני 'הוראות'. אבל ב-1995 הצטננו משום מה היחסים בין השניים וכעבור ארבע שנים החתים עורך הדין של גיבלי, דב וייסגלס, את קרישק על ויתור על הזכויות לכתב היד. קרישק קיבל פיצוי כספי והחזיר לטענתו את כתב היד והקלטות לגיבלי.²⁰²

במקום קרישק, שחתם על התחייבות לא לדבר על הספר שכתב ועל העבודה עליו, נבחר ב-2002 לכתובת הביוגרפיה בועז אפלכאום, ראש לשכתו לשעבר של שמעון פרס. אפלכאום סיפר שגיבלי אמר: 'אני כועס על דייך. אני לא סולח לו על זה שהוא סיבך אותי עם העניין של התאריכים [...] הוא בגד בי ואני חיפיתי עליו!²⁰³ במאמר חשוב במעריב, 'דיין נתן את ההוראה ואחרי זה תקע לי שבריייה ממורטת בגב', סיפר בועז גאון על פיתולי פרשת 'עסק הביש' ועל פרסום הביוגרפיה של גיבלי. בעקבות ראיונות שלו עם קרישק ואפלכאום הוא מספר שהתברר כי דייך זיף מסמכים והדיח אנשים, כמו מזכירתו וגיבלי,

200 שם, עמ' 11-14.

201 יוסי מלמן, 'הסוד: בקרוב הספר הגנוז של גיבלי', הארץ, 25.9.2008.

202 בעז גאון, 'גיבלי על "עסק הביש": דייך נתן את ההוראה', מעריב, 6.10.2008.

203 בעז גאון, 'דיין נתן את ההוראה ואחרי זה תקע לי שבריייה ממורטת בגב', מעריב,

8.10.2008. מעניין לציין שהמאמר פורסם במוסף יום הכיפורים.

לעדות שקר וכי דיין עצמו העיד עדות שקר מול ועדת החקירה שחקרה את הפרשה.²⁰⁴ יש לציין שעד היום לא פורסמה הביוגרפיה על גיבלי.²⁰⁵ פעילותו הקדחתנית של דיין בזיוף מסמכים ובאמירת דבר שקר בענייני 'עסק הביש' ו'פרשת לבון' הן רק דוגמה אחת המלמדת על אופי פעילותו של דיין. ותהיה זו כמדומני סברה הגיונית ביותר כי כשם שפעל עם ראש אמ"ן גיבלי, כך פעל גם עם מקורבו ראש אמ"ן זעירא, שהיה ראש לשכתו בזמן 'עסק הביש'. הערכה זו מתחזקת לנוכח התנגדותו של דיין, בתמיכת זעירא, לגיוס מילואים לאחר שהתקבלה הידיעה ממרואן שתפרוץ מלחמה למחרת. אפשר לשער ש'פצצת האטום' של זעירא נוגעת להחלטותיו ולהוראותיו של דיין.

ההיגיון המדיני-פוליטי של עמדת דיין-זעירא מול עמדת דזו-גולדה

מדוע התנגד דיין לגיוס מילואים? עד היום ניתנו לכך הסברים כחלק מן ה'קונספציה', שלפיה הוא לא האמין כי אכן תפרוץ מלחמה, כפי שטען זעירא, וקיווה שיהיה אפשר למנוע אותה. עם זאת, לפי ועדת אגרנט ולדברי פרס, כבר אז ידע דיין שמלחמה עומדת לפרוץ. לדעתי, הסבר מודיעיני-צבאי, אינו תקף ונדרש הסבר פוליטי.

כשידע דיין כי המלחמה וראית הוא העדיף שישראל תימצא במצב בו היא בולמת ראשונה ולא תהיה התוקפת. לתפיסתו, '24 שעות' של מלחמה ללא גיוס מילואים מלא] אנו יכולים להרשות לעצמנו'.²⁰⁶ מבחינת דיין, לאחר שקיבל את דעתו של דדו, הגיוס החלקי הוא 'המינימום ההגנתי' שישראל זקוקה לו ולא נחוץ יותר מכך.²⁰⁷ למרות התנגדותו של דיין שעות מספר לאחר הכרעתה של גולדה לגיוס מילואים מלא, הוא אמר בעת דיון בבור 'אני רוצה להזכיר לכולם כי המטרה הראשונה היא השמדת כוחות. כיוון שאיננו פופולריים בעולם בעניין שטחים [...] כך שהמהלך לכיוון דמשק הוא בשביל להשמיד כוחות, ולא לתפוס עמדות שאני מעריך שנצטרך לסגת מהן'.²⁰⁸ כנגדו, דדו טען שיש לא רק לבלום אלא גם לעבור למתקפת נגד על המצרים ועל הסורים.²⁰⁹

204 בימים אלו הנושא עלה לכותרות פעם נוספת עם פרסום מאמר נוסף של קרישק על הפרשה ובו הוא מספר את סיפור הביוגרפיה של גיבלי ראה: אריה קרישק, 'ההוראות', הארץ, 8.8.13. ראה מאמר תגובתו של בר-זהר. בר-זהר, 'העסק עדיין ביש', הארץ, 21.8.13.

205 'סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה', עמ' 11.

206 מתוך עדותו של דדו לפני ועדת אגרנט, 4.2.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 72.

207 בראון, משה דיין, עמ' 80.

208 דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 41; ברטוב, דדו, ב, עמ' 31.

209 בראון, משה דיין, עמ' 96.

מבחינה צבאית התמקד הוויכוח בין דרו ובין דין במצב שישראל תימצא בו כשתפרוץ המלחמה, וזה יקבע את המצב בסיימה. דין היה מעוניין שבפרוץ המלחמה תהיה ישראל עם כוחות המספיקים למגננה בלבד (בנסיגה חלקית של ישראל, ולאחר מכן בבלימת הכוחות המצריים), ולפיכך העדיף לספוג מכת אש ראשונה חזקה ומכאיבה. אחריה, לאחר גיוס המילואים המלא, עד הפסקת האש – יהיו נסיגה מוגבלת ועיצוב קו הגנה חדש כמציאות מדינית-צבאית חדשה. מנגד, דרו חתר לגיוס מילואים מלא ולפריסה מלאה של הכוחות בשטח, כך תימנע כניסת צבא מצרים וצבא סוריה לשטחים שבשליטת ישראל. המצרים ייבלמו בתבוסה חלקית על קו המים, ובזכות הגיוס המלא ומתקפת הנגד תכבוש ישראל שטחים ממערב לתעלה. הסבר זה מבהיר מדוע היה חשוב לזעירא ולדין להעלים מדרו את המידע שיכלו האמצעים המיוחדים לספק.

פירוש פוליטי מלמד שבבסיס הוויכוח הצבאי עמדה מחלוקת פוליטית: דרו חתר לגיוס מלא וליכולת מלאה של חיל האוויר, שיאפשרו לצה"ל לבלום את המתקפה ולפתוח במכת נגד לקראת הכרעה שבסופה תגויס ארצות הברית למשא ומתן ויהיה אפשר להתחיל בהסדרים מדיניים; ואילו דין ציפה שנסיגה ובלימה של ישראל בלי מתקפת נגד איכותית ייצרו תנאים של הישג ערבי ראשוני ושימור הסטטוס קוו הגאוגרפי בגבול, סטטוס קוו שבפועל התקיים כל השנים – מסיום מלחמת ששת הימים, דרך מלחמת ההתשה עד פרוץ מלחמת יום הכיפורים. מדיניות דין חתרה בפועל לחזק את מדיניותו של שאזאלי, רמטכ"ל צבא מצרים, שהאוריינטציה הבין-לאומית שלו היתה מכוונת לברית המועצות, מול זו של סאדאת, שחתרה לשינוי יחסיה של מצרים עם ברית המועצות וכיוונה לעבר ארצות הברית, שהיתה הכוח המוביל בזירה הבין-לאומית בשאיפה למודרניזציה של המזרח התיכון. ברור שאילו יושמו המלצותיו של דין היה נחלש הקו של סאדאת במצרים עד מאוד.

פרשנות זו, שלפיה דין ניסה להתחיל את המלחמה כך שתסתיים על קו נסיגה והגנה ובלא כיבושים של ישראל, מקבלת חיזוק מבדיקת מהלכיו בימים הראשונים למלחמה. קצרה היריעה מלעסוק בהם לפרטי פרטים, רק אזכירם בקצרה, שכן הם תומכים בפרשנות המוצעת כאן. כבר ביומה השני של המלחמה, עוד לפני התקפת ישראל, המליץ דין לאלוף פיקוד הדרום שמואל גונן (גורודיש) 'להכין קו אחר', כלומר לעשות 'קו חדש, ולא לשחוק את הכוח של המעוזים'. הוראתו של דין לסגת לקו המצרים לא עברה דרך הרמטכ"ל.²¹⁰ בשיחה ביניהם ביום ראשון, היום השני למלחמה, אמר דין לגורודיש שצריך להתכונן לנסיגה

210 בן כספית, 'גורודיש מול דין', מעריב, 8.8.2003.

והגנה על דגניה והכינרת ולפיכך להפנות את כל כוחות חיל האוויר הנמצאים בדרום הארץ להגנה על הצפון – לכן יש הכרח להכין את 'הקו השני'. מכיוון שגורודיש וקצינים נוספים (ובהם כמה מהדרג המדיני והצבאי) התנגדו לכך לקח דיין את גורודיש לשיחה בפורום מצומצם ואמר לו: 'אני מציע שכבר עכשיו יכנס לנסיגה [בדרום]. הסורים הגיעו עד לדגניה. הם כמעט בכנרת, הם מתארגנים'. גורודיש לא הסכים משום שהרבר היה מנוגד להוראות הרמטכ"ל, ודיין הורה לו לפעול בהתאם להנחיותיו מכיוון שזו 'הצעה מיניסטריאלית' של שר הביטחון. גורודיש ענה: 'דבר עם דרו. אני רוצה לשמוע את זה ממנו, לא ממך'.²¹¹

חיים הרצוג מספר כי כשפרצה המלחמה הורה דיין לסגת להרים.²¹² מנגד, דרו אמר לאחר כמה שעות של בלימה: 'מצבנו סביר, ובשביל שלב בלימה – זו בלימה סבירה'.²¹³ על ימים אלו נכתב רבות במשך השנים והודגשה חרדתו הרבה של דיין, שבאה לידי ביטוי סמלי באמירתו כי מצבה של ישראל יוביל ל'חורבן הבית השלישי'; אמרה זו נהייתה סמל לחשש (שהיה לא מציאותי בעליל) לקיומה של ישראל. פליטת פה זו, שהחלה להתגלגל בתקשורת, לא ביטאה מציאות צבאית, אלא היתה אמורה לחזק את הקו המדיני של דיין.²¹⁴ דיין ידע כי תכניתו של רמטכ"ל צבא מצרים שאזאלי מוגבלת לכיבוש קו בר-לב, קילומטרים אחדים מהתעלה, ולא לכיבוש קו המצרים – קו שלא היה ביכולת המצרים לכבוש לפי טענת הגנרלים המצרים. לפיכך לא היה חורבן הבית אפשרות ראלית, ודיין ידע זאת היטב.

המלצותיו של דיין היו לקצר את הקווים שחיילי ישראל נמצאים בהם, ואם צריך – אף לפנות את הקו ולהתבצר בקו חדש וקבוע משארם א-שיח' והמְצָרִים ממערב לה.²¹⁵ בישיבה עם גולדה, אלון וגלילי אמר דיין:

יש לייצב קו קבוע [במחנה] בטסה-[ובמצרי ה]גדיד-[וה]מתלה, במרחק של כשלושים וכמה קילומטרים מן התעלה, ולא בתקווה לשוב ולהגיע אל התעלה. קו התעלה אבוד [...] יש להתכונן לפינוי של כל קו מפרץ-סואץ ולהכין להגנה את אזור שארם א-שיח'.

211 בראון, משה דיין, עמ' 96. בראון טוען שהרצוג טועה ודיין לא אמר זאת.

212 ברטוב, דרו, ב, עמ' 42.

213 איני מאלה החושבים שדיין היה פסימי במלחמה וחשב שהכול אבוד וחורבן ישראל מובטח. מיתולוגיה זו צמחה כנראה כדי להסתיר את המניעים הפוליטיים העמוקים יותר של דיין. יעל דיין בתו אמרה שהיא לא ממליצה לעשות הערכות פסיכיאטריות לאביה (מערב, 8.8.2003). אני מסכים עם כך.

214 ברטוב, דרו, ב, עמ' 64.

215 דיון אצל ראש הממשלה ב-7.10.1973, בשעה 9:10, א-7017/1, ארכיון המדינה.

דיין הכריז שאם יש אפשרות להפסקת אש כרגע, על ישראל להיענות לה מכיוון שלדעתו לא יהיה אפשר 'לשוב ולהדפם אל מעבר לתעלה, גם לא לכשיבואו הכוחות החדשים'. לעומת זאת, לפי הפרוטוקולים של הדיונים באותו יום, גולדה, גלילי, אלון ואחרים לא רצו בהפסקת אש במציאות הגאו-פוליטית שנוצרה כי היא יכלה רק להרע את מצבה של ישראל. הם רצו להמתין כדי לקדם התקפת נגד.²¹⁶ ברטוב מציין שהערכת דיין היתה מוטעית – אולם נדגיש שהיא הסתדרה היטב עם תפיסתו האסטרטגית והמדינית של דיין. דדו התנגד לחלוטין לעמדותיו של דיין והמליץ להיערך להתקפת נגד למחרת בבוקר (8 באוקטובר), והמלצתו התקבלה.²¹⁷ גם הצעתו של דיין לאותת 'איתותים גרעיניים' באמצעות הנשק הגרעיני של ישראל ב-8 באוקטובר נועדה לחזק את הקו המדיני שלו. אילו יושמה הצעתו היה אפשר להביא להפסקת אש בקווים שקדמו להתקפת הנגד הישראלית ולמנוע אותה.²¹⁸ יש קשר ברור בין הצעתו זו של דיין לאימת חורבן הבית שהפיץ באמצעות התקשורת.

שורשיה של השקפת דיין

המחקרים האחרונים שפורסמו על היחסים המדיניים ועל השיחות שהתקיימו במשולש ישראל, ארצות הברית ומצרים אינם עוסקים בחילוקי הדעות בצמרת הפוליטית בישראל ברבר אופיו של הסכם השלום הרצוי מבחינת ישראל.²¹⁹ במחקרים אלו עמדת ישראל לרוב מוצגת כאחידה, וניגודי עמדות פוליטיים

216 ברטוב, דדו, ב, עמ' 67.

217 אינני נכנס למקום של הסוגיה הגרעינית במדיניותו של דיין. כידוע, דיין חשב שישראל צריכה לאמץ הרתעה גרעינית מפורשת ולא נמנה עם התומכים במדיניות העמימות הגרעינית של ישראל. על הצעתו של דיין ראו את המחקר שיצא לאור לאחרונה: Elbridge Colby, Avner Cohen, William McCants, Bradley Morris, William Rosenau, 'The Israeli "Nuclear Alert" of 1973: Deterrence and Signaling in Crisis', CNA Strategic Studies, April 2013. <http://www.cna.org/sites/default/files/research/DRM-2013-U-004480-Final.pdf>

וגם: אבנר כהן, הטאבו האחרון – סוד המצב הגרעיני של ישראל ומה צריך לעשות איתו, כנרת, זמורה-ביתן, אור יהודה 2005, עמ' 51-54. ארנן עזריהו (סיני), שעל דבריו מסתמך כהן, אישר את הדברים באחת משיחותינו. 218 לספרו של קיפניס שהוזכר יש להוסיף את ספרם של בועז וונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שהיה אפשר למנוע, כיצד הוכשלו המאמצים להסדר מדיני לפני מלחמת יום הכיפורים, רסלינג, תל אביב 2012.

219 גולדשטיין, גולדה, עמ' 528.

בתוך ישראל כמעט אינם מוזכרים. גם בכיורגפיה על גולדה, שפורסמה לאחרונה, אין המחבר מתאר את הניגודים בנוגע לאופי ההסכמים המדיניים הרצויים, ורק מציין שדיין חשב כי דעת מפלגתו רפ"י, 'דהיינו, דעותיו הוא, אינן באות לידי ביטוי ראוי', ואין המחבר מפרש את דבריו. זוהי אך ורק דוגמה אחת מיני דוגמאות נוספות.²²⁰ המחול שהתקיים בתקשורת עם פרסום ספרו של קיפניס, שהאשים את גולדה ואת דיין בהתנגדות להסכם שלום עם מצרים, מלמד שרוב הכותבים אינם מזכירים את חילוקי הדעות ביניהם.²²¹ נדמה שהחוקרים נחלקים לאלו החושבים כי ישראל אשמה בהכשלת הסכמי השלום, כגון קיפניס, ולאלו המאשימים את המצרים בפרט ואת הערבים בכלל,²²² אולם זוהי חלוקה מלאכותית שמתעלמת מהעמדות המנוגדות בצמרת הפוליטית. למעשה, דיין איים לא פעם בשנות כהונתה של גולדה שיפרוש מהמפלגה ויחבור למפלגות הימין – איום זה התממש בסופו של דבר כשהצטרף לממשלת בגין בתפקיד שר החוץ.²²³ בשנים 1972-1973 הוקמה ופעלה תנועה ציבורית, שקראה להציב את דיין במקומה של גולדה,²²⁴ ויש שסברו כי דיין עתיד לפרוש לפני הבחירות שנועדו להיערך באוקטובר 1973.²²⁵ המאבקים על 'מסמך גלילי' בחודשים שלפני המלחמה מלמדים על עצמת המאבק בין הקבוצה שתמכה בדיין לקבוצה שתמכה באלון במפלגת העבודה ועל המחלוקת בדבר אופי ההסכם העתידי על שטחים שנכבשו במלחמת 1967.²²⁶ המאבקים בתוך מפלגת העבודה כאותם ימים תוארו 'מאבק על הירושה בין דיין לבין אלון'.²²⁷

- 220 ראו למשל שני מאמרים נרחבים על הספר: רונן ברגמן, 'כמעט ושכחתי, שלום', ידיעות אחרונות, 14.9.2012; עקיבא אלדר, 'לסלק כל איום של שלום', הארץ, 25.9.2012.
- 221 כמדומני אין הכרח להפנות לספרות העוסקת בוויכוח ההיסטורי על האשמה. רק אציין שתזה שונה בתכלית מזו של קיפניס – המסתמכת על אותם מסמכים בדיוק – אפשר למצוא במאמרו של שאול רחבי, "לסאדאת הייתה דרושה עוד מלחמה אחת" – החמצת ההזדמנות לשלום: שיחת קיסנינג'ר-איסמאעיל, מאי 1973', בתוך: 'מלחמת יום הכיפורים ולקחייה', האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון, תל אביב 2005. עמ' 123-132. וגם הנ"ל, 'גולדה לא אמרה לא', בתוך: הארץ, 3.10.2012.
- 222 שיפריס, ישראל גלילי, עמ' 292.
- 223 שם, עמ' 293.
- 224 מדויני, היהודיה הגאה, עמ' 412.
- 225 על פרשת 'מסמך גלילי' ראו: נקדימון, סבירות נמוכה, עמ' 39-48; שיפריס, ישראל גלילי, עמ' 296-298, מדויני, היהודיה הגאה, עמ' 420-421.
- 226 מדויני, היהודיה הגאה, עמ' 354.
- 227 על תכנית דיין ראו: יגאל וגנר, 'פוליטיקה ואידיאולוגיה במחלוקת על ארץ ישראל "השלמה"', בתוך: וגנר, צור ורז, לקראת הימים הבאים, עמ' 204-246. ראו עמ' 215 (להלן); וגנר, 'פוליטיקה ואידיאולוגיה' וגם בהקשר הקונפליקטואלי הפנימי בצמרת

כפועל, השימוש בהחזרת שטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים כקלפי מיקוח להשגת שלום היה מדיניות של קבוצה אחת בצמרת הפוליטית הישראלית. קבוצה זו, שמוביליה היו אישים כאלון, גולדה וגלילי, חתרה להשגת 'גבולות בני הגנה' במקום המותניים הצרים שהיו גבולותיה של ישראל עד יוני 1967. עם סיום קרבות ששת הימים הציע אלון את 'תכנית אלון' – פשרה טריטוריאלית שתאפשר את סיום הסכסוך הישראלי-ערבי. בישראל המתנגדים הבולטים לתכניתו היו פרס ודיין; דיין לא רק התנגד פומבית לפשרה טריטוריאלית אלא אף הציע תכנית אחרת, שבעיקרה התנגדה לשימוש בשטחים כקלפי מיקוח, תכנית זו נקראה 'הפשרה הפונקציונלית', וכיוונה לשמור את השטחים בידי ישראל, ואת האוכלוסייה הערבית להותיר בטיפולה של ירדן. מפלגת רפ"י לא רק התנגדה לכיבושים שנעשו במלחמת ששת הימים אלא ניהלה לאחר המלחמה (גם כשחזרה למפא"י ב-1968) מדיניות שעיקרה את היכולת להשתמש בשטחים כקלפי מיקוח מול המצרים והעדיפה החזקת השטחים כולם או נסיגה חד-צדדית – שתי אסטרטגיות שהן אחת: התנגדות דה פקטו לשלום עם המדינות השכנות.²²⁸

בשנים שבין 1967 ל-1973 העדיף דיין אחת משתי האפשרויות: נסיגה מלאה מהשטחים הכבושים בלא משא ומתן עם מצרים או הישארות בשטחים הכבושים ככובשים וכמתיישבים. מפורסמת אמרתו 'טוב שארם בלי שלום מאשר שלום בלי שארם'. יגאל אלון תיאר זאת כך:

עד מלחמת יום הכיפורים היו כאלה שהיו בלתי מרוצים מהיעדר מוביליות, והיו כאלה שהיו מרוצים מהמצב שהתקיים אז מתוך הנחה שישראל היא כל כך חזקה [...] שהזמן איננו פועל בהכרח לרעתה – גם לא מהבחינה המדינית [ההדגשה שלי].²²⁹

תפיסתו של דיין כל אותן שנים היתה שאין לצפות למשא ומתן בין ישראל ובין הערבים, ואם אכן יתקיים משא ומתן, הוא לא יבטיח פתרונות של ממש לישראל. לכן עוד בשנת 1968 הציע דיין את חלוקת סיני ואת הנסיגה בלא משא ומתן מקו בררוייל עד שארם א-שיח' בשלב הראשון, זוהי הסיבה להתנגדותו

הישראלית: רו, 'שותפות אינטרסים'; וכן אדם רו, 'הממד הגרעיני של מלחמת ששת הימים', כיוונים חדשים, גיליון 28 (יוני 2013), עמ' 147-160.
228 מרדכי שלו (עורך), יגאל אלון כשר החוץ – פרקים מפועלו, משרד החוץ – מחלקת ההסברה, [לא מצוין מקום הוצאה ושנה], עמ' 75.
229 ראו: וגנר, 'פוליטיקה ואידיאולוגיה', עמ' 215.

לישיבת צה"ל על קו התעלה.²³⁰ בפועל, מדיניותו בימים שלפני מלחמת יום הכיפורים ובזמן המלחמה מלמדת כי הוא חתר לשינוי המצב שישראל יושבת בקו התעלה.

אחד מחוקרי התקופה כתב:

מאלף הרבר להבנת חילוקי הדעות [...] כי ב־1971, כאשר ניסה שר החוץ האמריקאי רוג'רס ללחוץ על ישראל לפנות את אזור התעלה, היה זה דיין שדחף להסדר חלקי בתעלה, ואילו גולדה, אלון ותומכיהם התנגדו, משום שלא רצו בהסדר שאיננו חלק מוגדר מתהליך מוסכם לקראת שלום כולל, ועם זה יוציא מידי ישראל קלפי־מיקוח חשובים שכל עוד הם בידיה, מהווים הם תמריץ חזק להגיע עמה להסכם שלום כולל. דיין חשב, שאם ישראל תיפטר מן התעלה, יפחת הלחץ למשא-ומתן לשלום כולל, גם מן הצד המצרי וגם מצד ארצות־הברית, וניתן יהיה להאריך את הסטטוס־קוו.

מתברר אפוא שמדיניותו של דיין, אשר חתרה לשימור הסטטוס קוו באזור, עוד מזמן התנגדותו לכיבושי מלחמת ששת הימים תורגמה לאסטרטגיה צבאית בזמן מלחמת יום הכיפורים; ואסטרטגיה זו לא היתה מקובלת על מקבלי ההחלטות בישראל. מדיניותו של דיין חתרה לבטל את מכפלת הכוח הצבאי הישראלי במלחמה באמצעות הפתעה של ישראל בתחילת המלחמה ונסיגה לקווי המצרים בדרום והכינרת בצפון בימים הראשונים של הלחימה. מדיניות זו התבטאה בין היתר בהתנגדות לכיבושי ישראל בתוך שטח מצרים לאחר צליחת התעלה. גם הרחתו של רמטכ"ל צבא מצרים ויריבו של סאדאת שאזאלי ביטאה את תבוסת האסכולה בישראל ובמצרים שחתרה לשימור הסטטוס קוו האזורי ושימור היריבות הבין־גושית, בין ארצות הברית לברית המועצות בזמן המלחמה הקרה.

דין קצר וסיכום

בתחילת המאמר הצגתי את סוגיית האמצעים המיוחדים ואת ביטוייה בספרות ובדבריהם של האישים שהיו מעורבים בה. טענתי, על בסיס עדויות שונות, שדרו ציפה במשך השבוע שקדם למלחמה לקבל התרעה קונקרטיה מ'פוליסת הביטוח הלאומית של ישראל', כדי שצה"ל יהיה ערוך עם גייסות המילואים שלו

כשתפרוץ המלחמה. להערכת, המאבק שניהל דדו עם דיין על גיוס המילואים והחשיבות שייחס למידע של האמצעים המיוחדים מלמדים שהוא לא סמך על כך שהכוח הסדיר יוכל לבלום לבדו את המתקפה בתחילת המלחמה.

ראינו שלא רק דדו חשב כי האמצעים הם 'פוליסת הביטוח' אלא גם זעירא ראה בהם מעין ביטוח משני. הצגנו את השאלות מדוע לא הופעלו האמצעים; ומדוע שיקר זעירא במשך שבוע ימים למקבלי ההחלטות. בצדק ציין בר-יוסף שעדיין אין לשאלות אלה תשובה. להערכת, הדרך הנכונה להתקדם בדיון החותר להסביר מדוע לא הופעלו האמצעים היתה העברת הדיון מהתחום הצבאי-מורדיעני לתחום הפוליטי. לשם כך סקרתי בקצרה את הספרות הדוחה את המונח 'קונספציה' להסבר המחלל המורדיעני במניעת המלחמה, ציינתי שהיתרון המרכזי שלה הוא בהעבירה את הדיון לתחום הפוליטי, אולם חולשתה המרכזית היא בהתעלמות ממכלול גדול של העובדות הידועות ורחיקה של המחלוקת הפוליטיות.

ציינתי כי להבנת אי-הרלוונטיות של ה'קונספציה' להסברת האירועים סמוך לפרוץ המלחמה עלינו לתאר בפרוטרוט את 48 השעות שהיו דרושות, לדעת דדו ואחרים, כדי שצה"ל יימצא במצב היכון לקראת שעת ה'שין'. ראינו שהמידע לא הגיע מהאמצעים המיוחדים – זמיר סיפק את המידע שהיה דרוש לדדו כדי לגייס את המילואים, והוא אישר שתכנית הלחימה שיבצעו המצרים היא 'צריחים גבוהים'. עם זאת, גם לאחר שהיה המידע בידי דדו המשיך דיין בהתנגדותו לגיוס המילואים עד שלבסוף החליטה גולדה, בניגוד לדעתו, לגייס גיוס מלא.

העלינו את ההשערה כי למרות מה שכתוב לרוב בספרות ובהסתמך על ההיסטוריה הפוליטית של דיין, הוא ידע שהאמצעים אינם מופעלים, אך הסתיר זאת משום שהיה מעוניין כי בפתחת המלחמה יתקפו מצרים וסוריה וישראל תידרש לבלום ולייצב קו הגנה חדש, כמציאות מדינית וצבאית חדשה שתשרת את הסטטוס קוו באזור; זו היתה מדיניותו גם בזמן המלחמה. למעשה, לשם הגשמת מדיניות דיין לא היה צורך במידע מדויק על שעת פתיחת הקרבות כי הוא תמך במגננה, והכוחות הסדירים היו מסוגלים לה, גם אם במחיר יקר. לבסוף, הסברתי שזו היתה עמדתו של דיין במשך שנים, שכן הוא התנגד לשימוש בשטחי 1967 כקלפי מיקוח לקראת הסדרי שלום עתידיים. אל מול מדיניות דיין עמדה מדיניותם של גולדה ודדו; הם התנגדו לאסטרטגיית הקיפאון של דיין וחתרו לכך שהמלחמה תוביל להישגים אסטרטגיים שישמשו מנוף להסדרי שלום עתידיים, ולכן התנגדו לנסיגת ישראל לקו המצרים וחתרו לכך שצבא מצרים יובס במלחמה.